„Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“

Наступила чорна хмара,
Настала ще й синя;
Була Польща, була Польща,
Та стала й Росия...
Із укр. нар. пісні.

Майже рівночасно з двома гарними сьвятами народного відродженя — Котляревського в Полтаві і Лисенка у Львові та Київі, приходить ся нам обходити й подвійні сумні роковини. Двісті пятьдесять літ минуло від того часу, коли Україну в Переяславськім договорі прилучено до Москви; двісті пятьдесять літ уже сиіваєть ся над берегами Дніпра похоронний гимн політичній волї українського народа. Та є ще в нас другі роковини — такі, яких ніякий народ не буде обходити, а які тільки нам присудила доля. Ті другі наші сумні роковини — то я раз сорок літ від того часу, коли вийшов перший царський указ, що заборонив майже зовсім українську літературу в Росиї, від коли з явною брутальністю переводить ся не новий девіз, пригаданий царським указом в 1863 р. — „не было, нѣтъ и быть не можетъ никакой малорусской литературы!“

Коли тільки прилучено українські землї в границї московської держави, зараз починаєть ся звісна полїтика „Ausrotten“! Зразу скрито й хитро, потім отверто й без'оглядно затираєть на всім найменші познаки українського характеру, щоб і слїду не було з того, що нинїшні „южнорусскія губерніи“ російської Імперії мали колись свій автономний устрій. І не вважаючи на слабші й сильнїйші протести полїтичну самостійність України таки знищено. Та

digitized by ukrbiblioteka.org

тим була доконана тільки половина діла: ще треба було знищити духову її самостійність. І та задача виконуєть ся через цілий XIX вік і непокінчена протягнула ся аж у наші часи.

Історія російської цензури взагалї, її боротьба з російським письменством прямо страшна! Коли-б прикладати тільки ту саму мірку до якого иньшого, слабшого письменства, то певне не треба би вже тяжшого проклятя. А прецінь Україна чула-б себе щасливою, коли-б до неї примінювано цензурні закони в такій мірі, як до корінної Московщини, Польщі, Фінляндії і ин. Та відносини російської цензури до українського письменства зовсїм відмінні. Крім тих цензурних законів, які обовязують цїлу Росию, прикладаєть ся до українського письменства ще спеціяльні, вмисне ad hoc видані царські укази, що ставлять українське письменство в виїмковий стан! Хочемо тут подати короткий огляд того виїмкового стану українського письменства в Росиї.[1])

Історія друку книжок у Росиї зовсїм не подібна до такої історії в західній Европі. На Заходї друк книжок викликає орґанічна потреба, все більший і більший розвій образованя. Початки друку книжок у західній Европі припадають на найбурливійші часи загального духового пробудженя, на епоху ренесансу і на початок реформациї. Коли тільки появила ся штука друку, її приняли на Заходї з одушевленем: король Людвик XII назвав її „скорше божим, як людським винаходом". Зараз у самих початках друк книжок у західній Европі дістаєть ся між иньшим і в сьвітські руки: його вхопила в свої руки й наука в формі університетів і штука в формі драматурґів і полїтика і ин. Таким способом друк книжок на Заходї став не виключною власністю курії і двора, а суспільною силою. І от незабаром починаєть ся вже боротьба між незалежною пресою і правительством та церквою.

Зовсїм не те в Московщинї. Загал безграмотний, півдикий, некультурний не тільки не бачив нїякого інтересу до яких будь сьвітських наук та самостійної думки, але всюди в тих річах бачив дїло єретицьке, чортівське.[2]) „Епископи не маючи нїякого образо-

---

[1]) З причин, що російські історики цензури на Україну майже не звертали уваги, а опублїкованих досї фактів, що сьвідчили-б про ті виїмкові відносини російської цензури до українського письменства не багато, наш огляд не може поки що вийти таким, яким би його бажалось бачити.

[2]) А. М. Скабичевскій, Очерки исторіи русской цензуры (1700—1863 г.), С.-Петербургъ, ст. 2.

digitized by ukrbiblioteka.org

ваня — говорить Флетчер про часи Бориса Ґодунова — слідять надто старанно за тим, щоб осьвіта не розширювала ся, боячись, щоб не була викрита їх темнота та нечесність. В тій цїли вони старають ся переконати царя, що всяка нова наука, вводжена до держави, збудить стремлїня до новостий і тим буде для нього небезпечна.“ Князь Курський оповідає, що московські єпископи вговорювали в молодих людий, що бажали науки, таке: „Не читайте книгъ многихъ“, і при тім вказували: „Вотъ этотъ отъ книгъ умъ потерялъ, а вотъ тотъ въ ересь впалъ“.[1])

Зовсїм зрозуміло, що при таких обставинах друк книжок приняли всї кляси московської суспільности крайне ворожо.[2]) Не зважаючи на те, що перша друкарня в Москві була заведена за ініціятивою самого царя, одного гарного ранку юрба напала на будинок, де містила ся друкарня, спалила його, а друкарню збурила і розграбила. Вправдї пізнїйше заведено назад друкарню, одначе вона зважуєть ся друкувати тільки крадьком.

Отже уже з того видно, що перша друкарня в Московщинї була державною інституцією; поволи вона переходить ще в руки духовенства і друкувала виключно церковні книги. Само собою розумієть ся, що при таких обставинах цензура не була потрібна: виступи проти друку книжок могли почати ся тільки тодї, коли побіч державної друкарнї засновано ще приватні. А стало ся се аж по прилученю України до Москви. На Українї вже в XVI в. були вільні друкарнї при церковних брацтвах, що мали за цїль поправляти й очищувати книги від усяких латинських і унїятських примішок. Крім того друкувала ся там і сьвітська лїтература. Московське духовенство дивило ся на київських богословів дуже недовірливо, підозріваючи у них католицизм і всякі єресї. Отже коли Україну прилучено до Москви, воно ворожо стануло проти вільних українських друкарень у Київі і Чернигові й доконано того, що в московській державі заведено першу цензуру і то власне для України.[3])

---

[1]) И. Я. Фойницкій, Моменты исторіи законод. о печати. »Сборникъ государственныхъ знаній«. Т. II, ст. 318.

[2]) А. М. Скабичевский, Очерки ст. 3.

[3]) Брокгаузъ-Ефронъ, Енциклоп. Словарь. Т. XXXVII, ст. 950; Скабичевскій, Очерки ст. 4.

digitized by ukrbiblioteka.org

Вже в Петровсько-Катерининській добі цензура й синодальці укази виступають проти вживаня „особаго нарѣчія“, себ-то української мови в письменстві, щоб зробити місце для державної мови московської та довести з часом до літературного „объединенія“ України з Московщиною. Александер Михайлович стремить до того, щоб обі згадані вільні українські друкарні підчинити під свою власть, а звісний „ґеніяльний російський реформатор“ цар Петро I вже таки доконує того діла, підчиняючи їх синодови в Москві указом із 5 жовтня 1720 р., де між иньшим містять ся ось такі характеристичні слова: „А и оныя церковныя старыя книги, для совершеннаго согласія съ великороссійскими, съ такими же церковными книгами сравнивать прежде печати, съ тѣми великороссійскими печатьми, дабы никакой розни и особаго нарѣчія въ немъ не было. А другихъ никакихъ книгъ, ни прежнихъ, ни новыхъ изданій, не объявляя объ оныхъ въ духовной коллегіи, и не взявъ отъ оной позволенія, въ тѣхъ монастыряхъ не печатать, дабы не могло въ такихъ книгахъ никакой въ церкви восточной противности и съ великороссійскою печатью несогласія произойти.“[1]) Отже від 1720 р. мала всї українські виданя переглядати духовна колеґія в Москві і дбати про те, щоб „никакой розни и особаго нарѣчія“ в них не було. Ось де початок „обрусѣнія“ України!

Зовсїм такі самі укази виходять 25 січня і 20 марта 1721 р. Тут треба завважити, що той перший указ з 1720 р., вимірений проти українського слова, то взагалї перший закон у Росиї, що тикає друку книжок.[2])

---

[1]) Сборникъ распор. и постан. по цензурѣ съ 1720 по 1862 г. вид. Мин. Нар. Просв.

[2]) Тут подам найважнїйші факти з історії російської цензури взагалї. Після того першого закона в Росиї, що тикає ся друку книжок, від 1720 р. посипав ся цїлий ряд ріжних иньших указів, що холодними обіймами давили сьвітську літературу. Але ті укази видавали ся тільки в хвилї кождоразової потреби; постепенно концентруєть ся цензура в руках Академії Наук, де вона досить лїберальна. За Катерини II повстають у Петербурзї, Москві, Ризї, Одесї і Радивилові, куди був одинокий перевіз заграничних книжок до Росиї, окремі цензурні уряди, зложені з одної духовної особи і двох сьвітських, що в столицях стояли під надзором сенату, в иньших містах під надзором ґубернського начальства. Тут уже виступає цензура зовсїм самостійною інституцією. В 1801 р. вийшов указ, щоб на заголовних картках книжок був напис »по одобренію... цензуры печа-

digitized by ukrbiblioteka.org

Великим лихом був той указ для України, бо він заморожує й ті хирні пупінки української літератури, які тоді були показали ся. Найкрасші розумові сили Петро забрав у московську землю, літературно-просьвітний рух завмирає зовсім, завмирає і все громадське житє.

Одначе незабаром указ Петра Великого попав у забутє. З українськими книжками поводила ся цензура зовсім так, як із анальоґічними московськими. Українських книжок не заборонювано за українську мову, як то було в самих початках XVIII в. і як воно практикуєть ся майже від половини XIX в., а осуджувано книжку по її змісту. Тай осуд тодішної цензури про зміст українських книжок був зовсім не такий, як тепер. Коли порівняти Котляревського „Енеїду“ з кінця XVIII в. та з початку XIX в. зі змістом тих українських книжок, що їх нині цензура заборонює за самий тільки зміст[1]), то прийдеть ся назвати більш ліберальною цензуру з кінця XVIII в., ніж з початку XX в.! Зрештою в періоді від кінця XVIII в. до половини XIX в. українських книжок вийшло не богато, а також про ті часи знаємо ще не богато.

Живійший літературний і національний рух на Україні починаєть ся з відродженєм славянських народностий, а ще більше в другій половині 40-вих років. І саме в тім часї цензура починає більше натискати.[2]) Вже Квітка підпадає під цензурний утиск: його українська історія та сьвята історія для народа не можуть побачити сьвіта тільки через те, що написані українською мовою. В 1847 р. зайшла в Київі афера з „Кирило-Методиївським Бра-

---

тано«. Устав із 1804 р. вже виразно говорить: »ни одна книга или сочиненіе не должны быти напечатаны въ Имперіи Россійской, ни пущены въ продажъ, не бывъ прежде разсмотрѣны цензурой.« В 1828 р. цензуру підчинено міністерству просьвіти, а в 1863 на бажанє самого міністра просьвіти Головніна цензура була відібрана міністерству просьвіти і передана міністерству внутр. справ, бо задачі цензури були прямо противні задачам міністерства просьв. Від того часу важнійших змін нема. До 1862 р. було заборонено цензурою на все 8 часописий, а по тім роцї (1862—1903) скількість кар, наложених на періодичну пресу, виносить 581: заборонено зовсім видавати 25 часописий, подано пересторог перших 115, других 88, третих 56. Час, на який були завішені деякі часописи, виносить у тім періоді разом 49 літ 4 місяці 5 днів.

[1]) Низпе покажу декілька примірів.

[2]) В 1848 р. під вражінєм революциї почав ся в Росиї період крайної реакциї, що тягла ся аж до вступленя на престол царя Александра II.

digitized by ukrbiblioteka.org

цтвом“ і в слід за тим арештоване Костомарова, Шевченка і Куліша. Міністер внутрішніх справ ґр. Перовский повідомляє зараз друкованими циркулярами підчинені особи й інституциї, що „по особому повелѣнію“ видрукувані твори: Шевченка — „Кобзарь“, Куліша — „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“, „Украйна“ і „Михайло Чернишенко“, Костомарова — „Украинскія баллады“ і „Вѣтка“ — заборонені й виняті з продажі. Крім того міністер народньої осьвіти приказав тоді „цензурному вѣдомству“ не дозволяти наново передруковувати новим виданєм згадані висше твори.[1]) Цікавий факт, що зайшов з причини Кулішевої „Повѣсти объ украинскомъ народѣ“. Найперше була вона видрукувана в діточім журналї Ішимової „Звѣздочка“, а відтак вийшла окремо. В „Звѣздочкѣ“ цензурував її Івановский; в окремім виданю — Куторга і обох їх після того, як дістали згаданий циркуляр, потягнено до відповідальности, як вони могли пропустити таку шкідливу річ. Куторгу цар приказав посадити в кріпость, а Івановский дістав легкий „высочайшій выговоръ“. Було сказано, що тому, що се стало ся тільки задля недогляду цензора і задля його довіря до журнала, для якого твір був призначений, і тому, що той цензор дуже порядний чоловік, „зробити йому тільки вимівку без втягненя в формуляр“.[2])

„Після київської справи — каже М. Костомарів[3]) — були заборонені всї твори обвинених, а цензура і шпіонство почали страшно лютувати проти України; не лише українським книжкам не дозволено являти ся на сьвіт, але переслїдувано навіть наукові статї про Україну на російській мові; самі назви „Україна, Малоросія, Гетьманщина“ уважано за нельояльні“. І від того року 1847 почала вже цензура систематично заборонювати українські книжки за те, що написані українською мовою. Що правда, деякі українські книжки таки вийшли на сьвіт, але які перепони приходило ся поборювати їх авторам, видко хоч би з того, що найневиннїйший збірник народнїх українських пісень А. Метлинського („Южнорусскія народныя пѣсни“) цензура держала аж сїм років (1847—1854)! Другий збірник Метлинського, альманах із творів українських письменників, пролежав у цензурі два чи три роки й

---

[1]) »Русская Старина« 1889, № 11, ст. 367—368.

[2]) »Русская Старина« 1890, № 2, ст. 376—377 і 380.

[3]) М. Костомарів, Письмо до видавця »Колокола«, Львів, ст. 35.

digitized by ukrbiblioteka.org

вернув ся страшенно покалїченим: мало не половину його заборонено, бо всюди, де приходило слово „воля“, цензор немилосерно його вимазував, хоч би там було сказано, що кінь гуляв на „волї“. В 1853 р. зайшла досить остра перепалка між київським цензурним комітетом і головою „временной коммисіи для разбора древнихъ актовъ“ з причини лїтописи Грабянки. Комісия захотїла видати згадану лїтопись книжкою і тому післала рукопис лїтописи до київського цензора Мацкевича. Цензор жадав викиненя в тексту декотрих місць, де на його думку висловляла ся явна пристрасть до української національности. Коли-ж голова комісиї спротивив ся тому, подаючи свої арґументи проти таких поправок історичних памяток, то „Главное Управленіе по дѣламъ печати“, руководячись секретним „Высочайшимъ повелѣніемъ“, щоб письменники о скілько можна обережно висловляли ся там, де йде річ про народність або мову України, не даючи переваги любови до рідного краю над любовю до „отечества“[1]), таки викинуло деякі місця з лїтописи.[2])

Вправдї й російське письменство було тодї цензурою дуже притиснене і період 1848—55 рр. вветь ся навіть в історії російського письменства „епохою цензурного террору“, одначе за що иньше давила цензура російське письменство, а зовсїм за що иньше українське.

Коли запанував цар Александер II, настала для Росиї лїберальна доба. Зазнало деякої полекші українство й українське письменство. В 1862 р. Лебединцев став редактором „Кіевскихъ Епарх. Вѣдомостей“ і почав вести остру полеміку з видавцем петербурського тижневника „Домашная Бесѣда“ — Аскоченским, обороняючи проповідь українською мовою і доказуючи користь із українського перекладу Біблії. Аскоченський, сам Українець із роду, що

---

[1]) В 1847 р. видав мінїстер просьвіти ґр. Уваров циркуляр, де між иньшим є таке: »Особливой внимательности требуетъ тутъ стремленіе нѣкоторыхъ авторовъ къ возбужденію въ читающей публикѣ необузданныхъ порывовъ патріотизма, общаго или провинціальнаго, стремленіе, становящее ся иногда если не опаснымъ, то по крайней мѣрѣ неблагоразумнымъ по тѣмъ послѣдствіямъ, какія оно можетъ имѣть«. (Сборникъ постан. по ценз., ст. 240).

[2]) Цензура въ царствованіе императора Николая I. »Русская Старина«, 1904, № 2, ст. 441—442.

digitized by ukrbiblioteka.org

в часї турецької війни 1854—56 рр. писав по українськи, слїдом за Гулаком-Артемовським, вірші военно-патріотичного змісту, тепер напав остро на український рух у Росиї за те, що він стояв у звязку з иньшими поступовими напрямами тих часів.

На українській мові почав ся розвій народньої педаґоґіки й педаґоґічної лїтератури; до того розвою була прихильна вся поважнїйша великоруська журналїстика в Росиї (пр. С.-Пет. Вѣдомости, Вѣстникъ Европы, статї Пипіна, Прижова і ин.), не виключаючи й московських славянофілів, що хоч сперечали ся з „Основою“ за розміри української лїтератури, одначе в „Русской Бесѣдѣ“ повитали прихильно „Проповіди“ о. Гречулевича, а в „Днѣ“ так само український переклад евангеля, що була виготовила „петербурська громада“ і одобрила Академія Наук. Сам Катков при своїх „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ приймав гроші, що на зазив Костомарова посипали ся на виданя українських книжок. І не тільки прихильний дух віяв із росийської преси, навіть уряд прихильно дивив ся на українську роботу. Мінїстерство дає 500 руб. на видане українських учебників для народних шкіл і за часть тих гроший стали друкувати ся „Байки“ Глїбова. Деякі люди з петербурської української громади, що мали близькі зносини з петербурським правительством, стали заходити ся в мінїстерстві просьвіти коло того, щоб шкільні закони признали українській мові в школах українських ґуберній першорядну ролю. Повстають періодичні виданя двома мовами, українською й московською (пр. „Основа“), засновують ся недїльні школи з українською викладовою мовою, працює чимало молодих українських письменників, дозволено український театр і навіть театральні оповістки друковано по українськи. Вправдї петербурський цензор забороняє де-що з „Кобзаря“ (пр. з „Катерини“ таке місце:

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять;
У яру гребля, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволї,
І ополонка — воду брать...
Мов покотило червоніє
Крізь хмару — сонце занялось,
Надув ся вітер; як повіє —

digitized by ukrbiblioteka.org

Нема нічого, скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло...)

то все таки здавало ся, що російське правительство вже зрезиґнувало з думки, змести з лиця землї українське питанє. Та воно на жаль тільки здавало ся!

Перші Поляки, що тодї ладили ся до повстаня, були противні національному осьвідомлюваню українських мас, які вони надїяли ся використати для своєї справи. І вони перші стали проти народньої української педаґоґіки, а далї уже й проти всього українського руху.[1]) За ними завернули ся й славянофіли, та иньші доктріпери московської централїзації та підняли великий крик на український „сепаратизмъ". Першу скрипку між ними грав таки той сам Катков зі своїми „Московскими Вѣдомостями", що ще недавно вбирав складки на українські виданя. В тій своїй часописї написав він ось що: „В роцї 1863 дїло дійшло до того, що небагацько вже віставало ся, щоб невироблений простий говір міг одержати фальшиве значінє мови, признаної державою. Ще одна мить, і по цїлім просторі України по обовязковій урядовій волї в школї вчили би новою мовою; ще одна мить, і між тамтим людом були-б розсипані примірники євангеля на тій мові; ще одна мить, і закони імперії стали-б виголошувати ся на Україні на тій підробленій мові".

І російське правительство на скілько перше виявляло прихильність для українських справ, на стілько тепер наполохало ся тих криків і дало віру огидним доносам. Цікаве хиба те, що хоч Поляки одні з перших підняли крик на українську пропаґанду, то московські часописи обернули як раз цїлу справу до гори дном і представили цїлий український рух як „польскую интригу", хоч в „Основі" вели живу полєміку з польською стороною Костомарів, Кулїш, Антонович і Рильський, розвиваючи на ріжні лади козацький висказ: „маєте собі свою Польщу, а нам наша Україна остане ся",[2]) — про те російське правительство видало 1863 р. перший катеґоричний тайний указ, що заборонив українську лїтературу в Росиї. Ось він в оріґіналї:

---

[1]) Антракт з історії українофільства, Українця. Правда 1876 ст. 471. Пригадаю тут хоч би інцідент із »Граматкою« Кулїша.

[2]) М. Драгомановъ, Историческая Польша и великорусская демократія, ст. 133.

digitized by ukrbiblioteka.org

„По Высочайшему повелѣнію Секретное отношеніе Министра внутренныхъ дѣлъ къ Министру Народн. Просв. 8 Іюля № 394. (Дѣло Центральнаго Управленія по цензурному вѣдомству, 1863 г. № 188).

„Давно уже идутъ споры въ нашей печати о возможности существованія самостоятельной малороссійской литературы. Новодомъ къ этимъ спорамъ служили произведенія нѣкоторыхъ писателей, отличавшихся болѣе или менѣе замѣчательнымъ талантомъ или своею оригинальностію. Въ послѣднее время вопросъ о малороссійской литературѣ получилъ иной характеръ, вслѣдвіе обстоятельствъ чисто политическихъ, не имѣющихъ никакаго отношенія къ интересамъ собственно литературнымъ. Прежнія произведенія на малороссійскомъ языкѣ имѣли въ виду лишь образованные классы Южной Россіи, нынѣ же приверженцы малороссійской народности обратили свои виды на массу непросвѣщенную, и тѣ изъ нихъ, которые стремятся къ осуществленію своихъ политическихъ замысловъ, принялись подъ предлогомъ распространенія грамотности и просвѣщенія за изданіе книгъ для первоначального чтенія, букварей, грамматикъ, географій и т. под. Въ числѣ подобныхъ дѣятелей находилось множество лицъ, о преступныхъ дѣйствіяхъ которыхъ производилось слѣдственное дѣло въ особой коммиссіи. Въ С.-Петербургѣ собираются пожертвованія для изданія дешевыхъ книгъ на южнорусскомъ парѣчіи. Многія изъ этыхъ книгъ поступили уже на разсмотрѣніе въ С.-Петербургскій ценз. комитетъ. Не малое число такихъ же книгъ представляется и въ Кіевскій ценз. комитетъ. Сей послѣдній въ особенности затруднялся пропускомъ упомянутыхъ изданій, имѣя въ виду слѣдующія обстоятельства: обученіе во всѣхъ безъ изъятія училищахъ производится на общерусскомъ языкѣ, и употребленіе въ училищахъ малороссійскаго языка нигдѣ не допущено; самый вопросъ о пользѣ и возможности употребленія въ школахъ этого нарѣчія не рѣшенъ, но даже возбужденіе этого вопроса принято было большинствомъ Малороссовъ съ негодованіемъ, часто высказывающимся въ печати. Они весьма основательно доказываютъ, что никакого малороссійскаго языка не было, нѣтъ и быть не можетъ, и что нарѣчіе ихъ, употребляемое простонародьемъ, есть тотъ-же русскій языкъ, только испорченный вліяніемъ на него Польши; что общерусскій языкъ такъ же понятенъ для Малороссіянъ, какъ и для Великороссіянъ и даже гораздо понятнѣе, чѣмъ теперъ сочиняемый для нихъ нѣкоторыми

digitized by ukrbiblioteka.org

малороссіянами и въ особенности Поляками такъ называемый украинскій языкъ. Лицъ того кружка, который усиливается доказать противное, болшинство самыхъ Малороссовъ упрекаетъ въ сепаратистскихъ замыслахъ, враждебныхъ къ Россіи и гибельныхъ для Малороссіи. Явленіе это тѣмъ болѣе прискорбно и заслуживаетъ вниманія, что оно совпадаетъ съ политическими замыслами Поляковъ и едвали не имъ обязано своимъ происхожденіемъ, судя по рукописямъ, поступившимъ въ цензуру и потому, что большая часть малороссійскихъ сочиненій дѣйствительно поступаетъ отъ Поляковъ. Наконецъ и Кіевскій генералъ-губернаторъ находитъ опаснымъ и вреднымъ выпускъ въ свѣтъ разсматриваемаго нынѣ Духовной Цензурой перевода на малороссійскій языкъ Новаго Завѣта. Принимая во вниманіе съ одной стороны настоящее тревожное положеніе общества, волнуемаго политическими событіями, а съ другой стороны имѣя въ виду, что вопросъ объ обученіи грамотности на мѣстныхъ нарѣчіяхъ не получилъ еще окончательнаго разрѣшенія въ законодательномъ порядкѣ, Министръ Внутреннихъ Дѣлъ призналъ необходимымъ, впредь до соглашенія съ Министромъ Народнаго Просвѣщенія, Оберъ-Прокуроромъ Святѣйшаго Синода и шефомъ жандармовъ относительно печатанія книгъ на малороссійскомъ языкѣ, сдѣлать по цензурному вѣдомству распоряженіе, чтобы къ печати дозволялись только такія произведенія на этомъ языкѣ, которыя принадлежатъ къ области изящной литературы; съ пропускомъ же книгъ на малороссійскомъ языкѣ какъ духовнаго содержанія, такъ учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначальнаго чтенія народа пріостановить ся. О распоряженіи этомъ было повергаемо па Высочайшее Государя Императора возрѣніе и Его Величеству благоугодно было удостоить оное Монаршаго благоволенія."[1])

От той перший катеґоричний царський указ, що доповнений відтак ще декількома иньшими вже сорок літ давить українське письменство в Росиї. Доказувати, що тут що слово то груба річева помилка, нема потреби. Хто з увагою прочитав той урядовий документ, і хоч дрібку обізнаний з українським рухом у Росиї в половині XIX в., той сам побачить усю безосновність закидів

---

[1]) Правда, 1894, ст. 282–283.

digitized by ukrbiblioteka.org

правительства. Правда, ще маленька частина українського письменства не була заборонена, одначе і з тою частиною цензори поступали не по людському. Приготовлені Костомаровим книжки зістали ся без виданя, а так само й одобрений Академією Наук український переклад євангеля. Як раз тоді сьв. Синод заплатив друкарні за видрукуванє вже перед тим дозволеного II вип. оповідань о. Опатовича з тим, щоб друкарня не пускала видрукуваної вже книжки в розпродаж. Тому буде зрозумілим, чому тоді за протяг більш як 10 років не появила ся на Україні майже ніяка українська книжка.[1]) (Пр. від 1863 – 1872 рр. вийшла на Україні тільки одна книжка для простого народу, написана українською мовою, а то в Катеринославі „Про судебні російські реформи“ !). Та тільки на такий крок правительства знайшла ся поки що рада: російські Українці звертають ся до Галичини і тут їх заходами стає в 1867 р. виходити місячник „Правда“ і деякі окремі книжки. Книжок російська цензура не пускала, але „Правда“, хоч із частими вирізками, все таки йшла в Росию.

Від року 1873 до 1876 цензура дещо полекшала.[2]) І з того короткого часу скористали російські Українці: вони видали чимало популярно-наукових брошур для народнього читаня (пр. Де-що про сьвіт Божий, Повісти Осипа Федьковича з передним словом Мих. Драгоманова про галицько-руське письменство, а навіть переклад російського карного закона за провини п. з. „Про кари, до яких присуджують мирові судді“ і ин.), надрукували чи приготовили до друку з двацять томів етноґрафічних матеріялів, що мають велику наукову вартість і поставили праці українських учених високо в очах західної Европи. Рецензент „Историческихъ пѣсень малорусскаго народа“ Антоновича й Драгоманова, Ральстон, от що каже в „Saturday Review“ уже після того, як і в Европі розійшли ся поголоски, що російське правительство задумує щось проти укра-

---

[1]) Від 1863 р. українським письменникам у Росиї не лишило ся вже робити нічого иньшого, як хиба видавати старі документи, яким ще найменше ставило ся перепон!

[2]) Вона полекшала, але тільки що до зверхної форми — друкувати по українськи, бо що до змісту, то саме в тих часах 1872—80 рр. цензура виявляє більші, як звичайно, примхи. Богато навіть російських творів, перше дозволених, пр. Герцеиа, Чернишевского, Пісарева та переклади Маркса, тепер цензура знов заборонила.

digitized by ukrbiblioteka.org

їнського письменства й наукових праць про Україну: „Будемо сподівати ся, що ні краєва завись, ні офіцияльна вузкоглядність не задержить кінця праці, на яку треба дивити ся, як на предмет національної гордости“. Та побоюваня анґлійського критика на жаль сповнили ся. Дальші томи історичних українських пісень прийшло ся Драгоманову видавати за границею, в Женеві. Одначе мимо полекші для українського письменства укр. перекладу сьв. Письма цензура таки не пустила.

Українська публика сильно спочувала всім тим заходам своїх провідників і досить підпомагала українські виданя. „Публика на югѣ“ — писали „Московскія Вѣдомости“ — „заражена украинопманіей и платитъ по 15 рублей за „Кобзаря“, изданія Кожанчикова“. Яким намордником для української літератури була цензура, видко з того, що коли вона власне в тих трьох роках дещо полекшала, то число українських видань у самім Київі піднесло ся з 4% (в 1872/3 р.) усіх видань у тім місті, на 23% (в 1874/5 р.)[1])

Та тільки се не трівало довго. Коли члени „Юго-западнаго отдѣла Русскаго Географическаго Общества“ в Київі, що переважно були Українцями, стали енерґічно займати ся українською етноґрафією, тоді гурток обрусителів, зі зрадником В. Юзефовичем на переді, підняв в офіціяльній російській пресі страшний крик та став посилати до Петербурга раз у раз доноси про те, що тут у Київі під покривкою ґеоґрафічного товариства згуртували ся небезпечні для імперії люди, що роздувають державний сепаратизм. Найбільше заслужили ся в тім „чеснім“ ділї „Кіевлянинъ“, редаґований проф. Шульгином, орґан „императорскаго демократизма“ „Голосъ“, до котрого належав проф. Більбасов, „Русскій Вѣстникъ“ редаґований проф. Катковим і Любимовим, а навіть жидівський „Сіонъ“ в Одесї став трубіти „во всеуслышаніе“ про український „сепаратизмъ“. Тоді цар скасував південно-західний відділ ґеоґрафічного товариства, його членів порозганяв по цілім своїм царстві, а на українську літературу накинув нові кайдани, новий указ, ще острійший від першого. Ось його ориґінал

---

[1]) М. Драгоманів, Література українська, проскрибована рядом російським. Ст. 35.

digitized by ukrbiblioteka.org

М. В. Д.
Главное Управленіе по дѣламъ печати 5 іюня 1876 г. № 3158.

Секретно.

„Государь Императоръ 18/30 минувшаго мая 1876 г. Высочайше повелѣть соизволилъ:

1) Не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ на малороссійскомъ нарѣчіи.

2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчіи воспретить, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности — не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепріятаго русскаго правописанія и чтобъ разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣнію рукописи въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати.

3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчіи а равно и печатаніе на таковомъ текста къ музыкальнымъ нотамъ.

Начальникъ Главнаго Управленія по дѣламъ печати:
Григорьевъ, профессоръ университета.[1])

Alea jacta est! Довголітні заходи ріжних темних духів увінчались успіхом. Двацять пятьом міліонам народа прямо загороджено уста; обрусительна політика тріюмфувала. Над українським письменством у Росиї проголошено виїмковий стан. І не міг він лишити ся без враженя; громовим голосом відбив ся він по цілій Европі, а найбільш зловіщим, розумієть ся, в Галичині, де живе частина того зрабованого народа, яка до того вже тоді слідила живо за українськими справами по тім боці Збруча. Як тяжко вразила звістка про указ тодішнїх сьвідомих Русинів у самім Львові, доказує сумна відозва, яку замістила тодішня „Правда“:

---

[1]) Пізнїйше той указ надруковано в »Правительственномъ Вѣстникѣ«.

digitized by ukrbiblioteka.org

„Перед нами стоїть доконаний факт, що російське правительство заборонило ввозити в границї Росиї які будь книжки і брошури в руськім язицї і заказало не тільки печатати але й читати первотвори і переводи в руськім язицї (з виїмкою красної словесности), подавати руський текст до нот і представляти руські твори сценїчні.

„Сумний се факт грубого насиля для нашої народности, — соромний для російського правительства!

„Що-ж могло спонукати російське правительство до такого замаху на істноване руського язика, котрим говорить майже 15 мілїонів російських „підданих“? Ми не хочем тут говорити про чувства, які викликує сей акт насильної самоволї в грудях кождого Русина. Ми хочемо розглянути річ без найменшої пристрасти. Коли тяжко буде усправедливити се розпорядженє ґр. Толстоя і Тимашева з загального становиска, то сто раз тяжше буде се для Русинів, а коли сама людскість обурить ся на такий акт насиля, то сто раз більше обурить ся серце кождого Русина!

„Звичайно забороняє ся тільки те, що зле, шкідливе або небезпечне. Язик чи наріче, се твір природи а не вимислу людського. Нїкому не прийшло на думку уважати який небудь язик чи наріче за щось шкодливого, небезпечного або злого. Тут власне можна виповісти засаду: alles was ist, ist vernünftig! Язик чи наріче не потребують свого оправданя, бо їх оправдує і боронить сама природа. Нищити насильно язик, значить грішити проти природи. А кожде погрішенє проти природи мстить ся самою природою.

„Російське правительство очевидно вважає вже само „малороссійское нарѣчіе“, єго істноване і розвій за щось небезпечного, шкідливого і злого, бо забороняє печатанє і читанє книжок і брошур в „малороссійскомъ нарѣчіи“ без згляду на їх зміст. Коли було-б небезпечне або зле тільки те, що печатає ся в руськім язицї, то сему злому змогло би правительство дуже добре зарадити своїми цензорами, котрі вже досї знали доволї тамувати розвій нашої словесности. Тай надто, коли-б се була властива причина сего заказу, то такий заказ повинен би вийти передовсїм проти великоруському язикови, на котрім писані майже всї революцийні книжки вимірені проти Росиї. А коли-б російське правительство не вважало розвою руської словесности небезпечним і шкідливим „предѣламъ Имперіи“, то не ограничало-б руського язика тільки на красну словесність з „общерусскимъ правописаніемъ“! Відома-ж

digitized by ukrbiblioteka.org

річ, що розвій і вихованє народу можливі тільки в його рідній мові. Так очевидно, що коли розвій руської словесности шкідливий і небезпечний російському правительству, то шкідливий йому і розвій і осьвіта руського народу, а пожадана темнота. Може бути, що ґр. Толстой, міністер просьвіти хоче в сей спосіб доповнити свого діла, розпочатого клясичним вихованєм в школах, а знаного свого часу і в Австриї під назвою: „Verdummungssystem“. Коли-ж правительство вважає руський язик небезпечним для добра Росиї, то не повинно забувати на наслідки сеї проскрипциї. Історичні памятники істнованя руського язика сягають до тисяча літ і за підмогою сего язика виріс доперва теперішний літературний язик російський. Русь-Україна засилила російську словесність не одним словом і не одним пером писарським. До російської словесности війшло чимало русько-українського духа, що викохав ся тою тепер небезпечною шкідливою мовою, що від тисяча літ гомоніє по широкій Руси-Україні! Так чи-ж можливе, щоб російський язик літературний був зовсім вільний від тої шкідливої і небезпечної власности руського язика, котрий тепер „воспрещается“?! Чи не годило-б ся після міністеріяльної льоґіки ограничити і російську словесність тільки до офіцияльної словесности?!

„П. П. Толстой і Тимашев не признають правда самостійности руського язика, а називають його „малороссійскимъ нарѣчіемъ“, нарічием російського язика, костею від кости російської! Коли-ж се „малоросийське нарічиє“ має бути вже само про себе для „імперії“ небезпечним чи все одно революцийним, а се нарічиє не тільки істнує на папері, але й живе в устах 15 міліонів російських „підданих“, — то тим же самим признають п. п. міністри, що після їх думки велика часть імперії яко така для себе самої шкідлива, що зерно Росиї, російський народ (до котрого очевидно після розуміня міністрів належить і русько-український народ) обіймає в собі живий зарід зла революцийного і деструктивного, що тим самим Росия або твір зовсім неприродний, або о стілько зле зложений, що для свого добра вимагає ампутациї сего 15 міліонового рака, котрий розточує імперію своїм „малороссійскимъ нарѣчіемъ“. Задля добра імперії належало-б тоді або вставити сим 15 міліонам народу великоруські язики, а коли се неможливе, так вигубити до крихти се небезпечне племя! Чи-ж хотіли п. п. Толстой і Тимашев сим своїм заказом малоросийського нарічия доказати перед сьвітом, що істнованє, розвій і зріст руської словесно-

digitized by ukrbiblioteka.org

сти незгідний з істнованєм і розвоєм Росиї, а істноване і розвій руського народу неможливий в російській імперії?!

„Ми не знаємо, чи п. п. міністри застановились над сими консеквенциями, які виходять з їх розпорядженя, як не знаємо, чи взагалї застановились над наслїдками такого насильного акту.

„Коли-б було узасаднене се розпорядженє російського правительства, коли-б руський язик, котрим говорить так велика часть Росиї, був дійсно для Росиї небезпечним і шкідливим, тодї належало-б передовсїм застановитись правительству над тим, чи має така держава животність і підставу свого биту. Кожда держава може розвиватись і рости в потугу тільки з розвоєм і просьвітою своїх народів. А коли до сповненя сего процесу оказує ся конечним розвій питомого язика і питомої словесности, то розвій російської держави не може обійтись без повного розвою руського язика і його словесности. Забороняючи печатанє руських книжок і читанє руських творів, забороняє правительство тим самим розвій великої части російської держави і заковує її у пута темноти і нужди.

„Намісь причинятись до цивілїзацийного розвою, засуджує правительство власну державу на смерть моральну. Заказ печатаня і читаня руських книжок і брошур ніяк не можна погодити з добром самої держави, а правительство, котре видає такі закази, грішить не тільки проти прав людскости, але передовсїм проти правдивому інтересови власної держави.

„Цїле розпорядженє міністерське само собою виявляє жерело свого походженя. Погрішаючи проти здорового розуму і природного складу річий, накидаючи руському язикови „общерусское правописаніе“, міністерство відкрило тим самим се жерело, з відкіля ринуть всї нещастя і кривди для нашої народности. Ми дуже добре знаємо, що такі вимисли могли зродитись тільки в головах київських донощиків à la Юзифович e tutti quanti, котрі добивають ся незаслужених почестий і грошевих користий неустанним ляканєм Росиї „українським сепаратизмом“, брехливими доносами про українських революционерів і представленєм нашої словесности і народности яко щось для Росиї небезпечного. Сї люди, котрим скорше годило-б ся місце між преступниками як чиновниками Росиї, завзялись разом з редакциєю „Кіевлянина“ баламутити російське правительство доносами на найповажнїйших і найбільш заслужених людий на Україні і не допускають правительства до зрозуміня

digitized by ukrbiblioteka.org

правдивого значіня русько-українського діла. Їх інтерес ніяк не дасть ся погодити з правдою, бо коли-б російське правительство оцінило і зрозуміло українське діло по його поважній стороні, і скинуло зі своїх очий скла закопчені доносами київських брехунів, тоді побачило-б живу правду: що найбільші вороги для Росиї, се-ж ті донощики і крикуни на український сепаратизм.

„Скористали сї донощики з спосібности, яку подав переїзд царя через Київ у вересню 1875 р. Цар Александер II завитав у Київ саме під той час, коли по всїй Росиї гомоніли про социялїзм, про революцію, бунти і тайні заговори. Майже повсюду відбувались ревізиї, допроси, увязненя.. Серед загального замішаня і постраху ловили лихі люди в мутній воді свою рибу. Щоб згубити якого чоловіка, треба було тільки обвинити його о социяльну пропаґанду. Щоб споганити яку справу в очах правительства, треба було тільки прилїпити їй социяльну, комунїстичну латку. Київські донощики вже від довшого часу бачили, як усуває ся ґрунт під їх ногами, як стирає ся барва російського патріотизму з їх лисьої шкіри. Настигала остання пора ратуватись перед... здемаскованєм. А не було лучшого способу, як окричати українське діло революцийним комунїзмом і социялїзмом, а щирих працьовників для добра народу заденунциювати революционерами. Діло повело ся! Київські донощики наново зафарбували свою шкіру російським патріотизмом, а українська справа стала в очах правительства на рівні з революциєю.

„Цар і правительство налякались революцийного марева і вийшов указ з 30 мая 1876 ч. 3.158. Юзефович e tutti quanti доказали, що не даром сидять у Київі і стережуть українського сепаратизму. Ціль була осягнена...

„Ось де шукати властивого жерела новочасної руїни русько-українського слова.

„Ми не дивуємось, що в Київі найшли ся такі люди. Так діє ся і діятиме ся всюди, де з брехливих доносів можна доробитись маєтку і чинів. Нам тільки дивно, що російське правительство, давши послух „раді нечестивих“, понехало права людскости і склонилось до такого діла, котрого прийшло би і Турциї посоромитись. Ми не знаємо ні одної держави па сьвіті, де б який небудь язик яко такий був заборонений і противузаконний а печатанє і читанє яких небудь творів в певнім язиці чи нарічю безглядно було заказане. Ще-ж менше можемо дошукатись в історії

digitized by ukrbiblioteka.org

такої держави, де-б обивателям не можна було розвивати свого язика в власній державі. В тім згляді ніхто не заперечить Росиї первенства. З жалем мусимо сконстантувати, що тепер в Росиї навіть Жиди користують ся більшою свободою мисли і слова, як Русини. Се неперечно факт памятний, зарівно для нас, як і для Росиї.

„Тяжкий удар задає російське правительство нашій словесности і нашому народови. Може на довго зависнуть сї желїзні пута навязані живому слову живого народу руського на Українї, може на довгий час остановить ся розвій нашої словесности української, а просьвіта народу, його добробит, а навіть добробит цїлої Росиї може чимало опізнять ся. Однакож такий стан не остоїть ся. Правда зо дна моря виринає і все на верх вийде. Нема на сьвітї такої сили, щоб знївечила праведне житя живого народу. Сьвічні люди російської громади не дадуть ся заманити київським депунциянтам. Вся осьвічена верства Росиї, вся Славянщина, вся Европа стане по сторонї руського народу проти правительственного насиля. Скріплений сею моральною силою, не впаде наш народ під обухом обскурантизму і деспотизму.

„Можна зборонити печатанє книжок, але годї заказати істнованя живого язика, живого народа; годї спинити розвою того, що жиє і жити хоче!

„Жиє і жити-ме мимо сего заказу наше слово, наша пісня, наша дума. Потай цензурного і бумажного сьвіта українська мати, сповиваючи малого, співати-ме колибельну пісню українську; на кождій могилї, на кождім шляху згадує Українець українську думу славної бувальщини, дївоча пісня українська гомонїти-ме широко й далеко, як широка Русь-Україна, а материнська й батьківська любов все таки виливати-ме ся рідним українським словом.

„Сего буде на тепер доволї, щоб не загинула наша народність на Українї.

„Україна перебуде своє лихолїтє.

„Настигла-ж пора для галицьких Русинів сповнити довг для цїлої руської народности. Україна дала нам взоровзір народного розвою, положила непохибні підвалини нашої народної словесности, зберігла наше слово від заглади. Тепер має Галичина повести дальше велике і сьвяте дїло народного відродженя. Сподїємось, що Галичина сповнить своє заданє! Де важить ся про житє нашої народности, там на певно не буде між галицькими Русинами нїяких партий, нїякої незгоди: кождий Русин пійме важ-

digitized by ukrbiblioteka.org

ність теперішної хвилї, а всї щирі люди получать свої сили до підмоги народного дїла. Спільними, з'єднаними і оживленими силами здолїємо розжарити ту животність у нашім народї, яка конечна в кождій тяжкій, хоч би тільки переходовій хвилї народної недолї.

„Не забуваймо нї на хвилину, що на нас спадає вся одвічальність за долю і недолю нашого народу. Най єднають ся наші сили до правдивої і щирої просьвіти нашого народу, най відживають наші писателї, що може за скоро зложили свої пера, най виростають, виробляють ся і потужнїшають нові, молоді, невтомні працьовники словесні. Не страхаймо ся тяжкої працї, а патріотизм наш най не кінчить ся на добрій волї і гарних словах. Від краю до краю по цїлій нашій Руси най загомонїє щирий поклик до поважної, трівалої, невтомної працї. Коли доконаємо великого і тяжкого дїла просьвіти нашого народу, тодї розіллє ся сьвітло правди крізь найгустїйші кордони на всю Русь-Україну і розсьвітить тьму неволї сьвітлом правди... Коли розведемо поважну словесну працю, коли розкриємо в нашій словесности перед сьвітом нашого народного духа, коли сею словесністю поставимо на полю цивілїзацийної працї мілїони нового, животного народу, тодї побачить цїла Росия, побачить і російське правительство кривду, заподїяну нашому народови нерозважним послухом ради нечестивих.

„Може троха за пізно схаменуть ся...“

Такими словами відізвала ся від разу галицька Русь. [Протест був сильний і безперечно щирий, хоча мотивованє його досить слабе й абстрактне. Надії на симпатію иньших Славян могли-б були мати якесь значінє лише в такім разї, коли-б самі Українцї, а в данім разї особливо Галичани подали хоч який будь конкретний спосіб против дїланя кривдї заподїяній Українї. Та на жаль нїчого подібного не було зроблено. Сама „Правда“ по написаню отсеї статї замовкла і чим раз більше переставала цїкавити ся Україною, і сам автор сеї статї Вол. Барвінський, не вважаючи на свій шумний поклик до Галичан і на проклямовану в нїм „усю одвічальність за долю й недолю нашого народа“ не переставав чим раз далї „концентрувати ся в зад“ на становище галицько-клерикально-консервативно-народовське“, що швидко довело „Правду“ до упадку та за те стало ся підвалиною „Дїла“. Нї, Галицька Русь супроти безпримірної катастрофи 1876 р. не сповнила свого обовязку і на

digitized by ukrbiblioteka.org

неї в значній мірі спадає одвічальність за той довгий і важкий антракт в українському духовому і літературному житю, який настав по маєвім указї і тревав більше як 20 літ. *І. Ф.*]

Зі співчутєм до Українців відізвали ся часописи німецькі[1]), чеські[2]), польські і ин. З польських декотрі (нр. „Gazeta Narodowa“) подали навіть довші розвідки про велику вагу того факту.[3])

---

[1]) З німецьких згадаю найважнїйший голос віденської „Neue Freie Presse“, що п. з. „Russische Nivellirungs-Politik“ подає дві дописи, з Петербурга і Київа, де основно виказуєть ся цїлий абсурд того драконського указу. „Eine solche — кінчить „Neue Freie Presse — Ausrottungs-Politik im eigenen Lande ist ein immenser Hohn auf Bildung und Kultur!“

[2]) З чеських згадаю пр. голос „Narodni-x Listi“-в: „Oběžnik, jenž celi proti všem spisům maloruśkym opatřeni, jehož zajisté nebude a nemůže schvalováti netoliko nižadny přatel Slovanstva vůbec, nýbrž ni žadný politik rozumny, jenž ma smyšleni přatelske pro velikou řiši ruskou.“

[3]) Gazeta Narodowa, 1876, № 160—61, говорить в статї п. з. „Świeży zamach Moskwy na Rusinów“ між ин. таке: „W chwili, kiedy w Kongresówce od d. 13 b. m. (липня) z zaprowadzeniem moskiewskiego urzędowania w sądownictwie, Moskwa wyrugowała język polski z ostatniego dotąd przybytku urzędowego; kiedy tak gwałci jedno z głównych przyrodzonych praw człowieka i narodu, a wprowadzając przekupstwo i samowolę w sprawach sądownictwa, burzy główną materjalną podstawę społeczeństwa bez istotnego nawet trwałego dla władzy faktycznej pożytku — otrzymujemy odpis ukazu, który jeszcze więcej barbarzyńskiego gwałtu dopuszcza się na Rusinach pod berłem moskiewskim. (Тут наводить царський указ). Ukaz ten jest wcale niedwuznaczny. Zarządzono w nim wszystko, co tylko pięść, władzę faktycznie w ręku posiadająca pięść olbrzymią siłą, jak i barbarzyństwem tej władzy, zarządzić może. Tym ukazem podwójnie, bo bezpośrednio i pośrednio chcą zniweczyć objawy umysłowego życia Rusinów pod berłem moskiewskim. Bezpośrednio, bo przypuszczanie do druku utworów ruskich całkiem zrobiono zawisłem od samowoli cenzury, i to nie miejscowej, kijowskiej, charkowskiej, ale aż petersburskiej, — pośrednio zaś przez narzucenie pisowni moskiewskiej... Ukaz ten moskalofile kijowscy przygotowali gazetami swemi już przed kilkoma miesiącami, a poparło ich „Słowo“, oskarzając tutejszych tak zwanych Ukraińców i ich pisma jako propagandę (anty)-moskiewską, a pisma te wydawało głównie towarzystwo „Proświty“. Trudno zaprzeczyć, że ukaz ten zada srogi cios umysłowemu życiu Rusinów zakordonowych — ale zabójczym cios ten nie będzie. Można spalić zboże, można niedopuścić uprawy roli — ale roli samej nikt nie uniesie, jeżeli ta rola jest tylomilionowym narodem, o przyrodzonych cechach odrębnych. Tylko Bóg te cechy odmienić i na moskiewskie przerobić może. Moskwa musiałaby moc Bożą posiąść, aby do pięła celów, tym ukazem zamierzonych, to jest zatarcia cech narodowości

digitized by ukrbiblioteka.org

В кінци про той соромний указ заговорили й наші галицькі „русскіе“. В ч. 77 „Слова“ з 20 липня появила ся із нагоди виданя указу статя, що навівши його до слова, каже дальше таке: „Такого рода роспоряженіе озлобляетъ, якъ понятно, польскихъ политиковъ, въ интересѣ которыхъ есть роздробленіе Руси на самыи малыи куски, розъединеніе и отчуженіе одной части русского народа отъ другого розличными средствами, къ якимъ причисляется тоже испорченіе языка и правописи до крайнихъ абсурдовъ (якъ н. пр. Дітські пісьні зібравъ и у ноти завивъ Л. и т. п.). Русское правительство, узнавъ въ пропагандѣ такого языка и правописанія стремленіе вредное для Руси въ народномъ и политическомъ отношеніяхъ, видѣлось принужденнымъ издати наведенное роспоряджeніе, и оно, по нашему мнѣнію, имѣло къ тому такое же право, якъ неоспоримо его право противодѣйствовати росширенію секты скопцовъ на Руси. Мы могли бы упрекати русское правительство лишь за то, еслибы оно принуждало къ произношенію словъ въ живомъ розговорѣ на одинъ ладъ, якъ на сѣверной, такъ и на южной Руси!“ За „Словом“ відізвала ся в такім самім дусї й „Русская Рада“ (ч. 14).

На таку заяву москвофільських орґанів у Галичинї відповів Драгоманів у „Друзї“ ч. 16, 1876 р. п. з. Lex Jusephovicia и галицкі адвокаты еи. „Обидві ті ґазети, каже Драгоманів, подають от яку причину того указу: То для того, що там видавали ся малоруські книжки дивоглядною правописю, т. зв. фонетичною — от пр. такою: Дітські пісьні зібрав и (і) у ноти завив (завів) — що дуже неприятно і для руського ока і для руського уха, та язик

---

ruskiej, a zamienienia Rusinów z faktycznych poddanych Moskwy w rasowych Moskali. (Тут автор дуже сильно вдаряє на Великоросів, витягаючи при тім звісну теорію Духіньского). Któż zresztą zabroni Rusinom zakordonowym pisać i drukować z pominięciem cenzury, albo bez pozwolenia, władz rządowych sprowadzać dzieła czysto ruskie z zagranicy? Cios ów będzie srogim dła Rusinów chwilowo — ale zbawiennym na zawsze. Ucisk podobny potęguje ducha u uciskanych, — będzie może mniej dzieł w obiegu, ale te będą tak doniosłe, jak zakazywane niegdyś w Galicyi pisma wieszczów i polityków emigracyi z r. 1831. Obojętni zamienią się w fanatyków, ospali cudów dokazywać się podejmą. Jak wielki pożar, jak burza morska, prześladowanie narodowe czarodziejski urok wywiera. Dzieci stają się bohaterami, rozważni mężowie garną się po palmę męczeństwa i t. d. Szczerym Rusinom galicyjskim — каже під конець „Gazeta Narodowa“ — nie potrzebujemy powiadać, że teraz pora dla nich do działania!

digitized by ukrbiblioteka.org

такий самому Малоросови тяжче зрозуміти, як великоруський". — „Перш усього, каже дальше М. Драгоманів, і „Слово" і „Русская Рада" перебрехала приведений ними примір фонетичної правописи. А далї, як таки сказать таке, що не тільки для ока, але і для уха руського неприятно, коли хто каже dit'ski piśńi замісь ditskija pieśni, як скаже кождий в Росиї, коли йому дадуть прочитати „Дѣтскія пѣсни". Про оправдуванє указу москвофілами каже Драгоманів таке: „А наші обскуранти і холопи хай тимчасом соромлять себе таким адвокатством, яке бачимо ми „Слові" і „Р. Радї" і яке говорить тільки про те, як мало вони поважають самі себе і свою публику. Справдї, до якої деморалїзациї треба дійти, щоб понаписувати те все, що вони понаписували! Або який череп треба мати, щоб не тріснуть од такої льоґіки, як їх льоґіка!"

Що могло бути причиною виданя такого драконського указу? „Декотрі нагадують, каже Драгоманів,[1]) книжки на українській мові, видані в замислї соціялїстичної пропаґанди. Але ся пропаґанда ширить ся тепер на всїх мовах. Зрештою соціялїстичні книжки на українській мові не видають ся в Росиї, але в Австриї і Швайцариї і їх число по указї з кождим днем більшає. Той указ знищив видавництво в Росиї книжок на мові українській, котрі були цїлком нешкідні; ось чому то той указ подвійно дурний і показує, аж як далеко може зайти деспотизм, попиханий національним централїзмом. Може бути, він також плід інтриґи декотрих доносщиків та завзятих адмінїстраторів. Ся послїдня догадка здаєть ся нам дуже підставною, бо указ опер ся на справозданю комісиї, постановленої підчас пробуваня царя в Київі, в осени 1875 р., як раз тодї, коли цар казав зложити з посади одного професора унїверситетського, котрий занимав ся виключно етноґрафічними студіями свого краю і в тім самім часї оголосив кілька критичних уваг про чинности мінїстра народної осьвіти, ґрафа Дм. Толстого. Той олючений за своє самолюбство, пімстив ся на професорови і зробивши на нього донос цареви, зістав іменований членом комісиї української лїтератури. Царська комісия складала ся: з шефа жандармериї і тайної поліциї, ґенерала Потапова, мінїстра внутренних дїл, колись шефа жандармів, ґенерала Тімашева, мінїстра публичної осьвіти ґр. Толстого і тайного совітника Юзефовича, що зрадив Костомарова. Комісия зложена з таких осіб, предкладає цареви

[1]) Лїтература українська ст. 36.

digitized by ukrbiblioteka.org

розвязати київську ґеоґрафічну секцию і вигнати з України, з забороною мешкати у столицях, двох членів тої секциї Драгоманова і Чубинського. Так то і вона уложила той указ.“ Те саме сказав був Драгоманів де-що скорше в „Друзї“: „Чудна ся заборона не є ділом навіть національно-державного централїзму, а просто капризом самодержавія, одуреного лакеями-урядниками і донощиками як Юзефович і найлїпше може назватись lex Jusephovicia. Кождий цивілїзований чоловік не може инакше дивитись на неї, як на щось дуже дике.“

На основі того указу цензурують ся українські книжки й до нинї! І от тому заборонений ще до нинї український переклад сьв. письма. Наслїдком того в християнській державі, де сьв. письмо дозволене в сїмдесяти мовах і нарічях, в тім числї в воґульськім, вотяцькім, зирянськім, калмицькім, латишськім, ляпонськім, осетинськім, пермськім, естонськім, в чотирьох нарічях татарських, в жидівсько-польськім і жидівсько-нїмецькім жарґонї (див. катальоґ Біблїйного Товариства), славянський, двацятипятимілїоновий народ позбавлений права читати сьв. письмо в своїй рідній мові. Так само забороняєть ся друкувати всї переклади з російських і иньших письменників. Наслїдком того переклади драм Шекспіра (Кулїша), Одиссеї і Ілїяди Гомера (Руданського і Байди-Нїщинського), Метаморфоз Овідія (Сердешного), Божественної Комедії Данта (Сивенького), драм Шіллєра (Грінченка та Кулїша), поезій Гайного (Лесї Українки і М. Стависького) і ин., мусїли бути друковані за границею, в Галичинї. Не дозволено друкувати нїяких науково-популярних, педаґоґічних чи то утилїтарних книжок, заборонюєть ся твори, які хоч належать до красної лїтератури, але їх сюжети взяті з давної минувшини України або з житя теперішної української інтелїґенції. Дозволяєть ся друкувати тільки ориґінальну белєтристику і поезію з теперішнього народнього житя. Взагалї наслїдки тої lex Jusephovicia під кождим зглядом дуже сумні. Український видавничий рух зараз зовсїм упав, українське слово всюди замовкло. Для цензури отворило ся на ново ще ширше поле лютованя й самоволї, як дотепер. Мало хто зважив ся подати до цензури український рукопис, або хто й зважив ся, то з великим страхом. Зразу майже кожду українську книжку цензура забороняла так, що прямо чудом видаєть ся той факт, що український переклад книжки М. Горбунова „Як розпізнати ґрунт і які бувають ґрунти“ видержав цен-

digitized by ukrbiblioteka.org

зуру в Київі 16 жовтня 1876 р., отже кілька місяців по виданю указу, і не був заборонений!

Перейдім тепер до поодиноких фактів. І так, перерібку відомої неси Молієра „Le médecin malgré lui“, яку зробила Литвинова, цензура заборонила, бо вона мов би то ображає шлюбну тайну. Відомий український композитор М. Лисенко хотів надрукувати свою оперу „Чорноморці“ і хоч лібретто ще скорше видрукувано, йому дозволено видати тільки самі ноти без слів та без заголовка! Те саме зустрінуло трохи пізнійше другого композитора Сокальського. Перша цензура дозволила йому надрукувати лібретто до опери „Тарас Бульба“, але як попрошено в неї дозволу видати ноти до опери зі словами, вона се заборонила. В кінці вже було навіть дійшло до того, що заборонено було видати збірник українських пісень під ноти по українськи(!), а тільки всї пісні мусїли бути перекладені по французьки і аж в такім одягу цензура зважила ся пустити їх у сьвіт. Цензор немилосерно вимазував окремі українські слова, що приходили в московській повісти з українського житя, а замісь них вставляв московські (див. „Хуторну поезію“ П. Куліша). Український театр заборонено зовсїм!

Так протягло ся чотири роки. В 80-тих роках цензурний гнет дещо лекшає,[1]) бо сенатор Половцев, що ревізував тодї київську й чернигівську ґубернію, мав трохи лїберальнїйші погляди на українське письменство. Одначе та полекша була дуже мінїмальна. Що воно дійсно так, вказує хоч би факт, що в 1880 р. спалено український переклад книги Йова, а мінїстер внутрішнїх справ ґр. Н. Іґнатєв розіслав у 1881 р. до всїх ґубернаторів ось який тайний обіжник:

Циркуляръ по Министерству Внутреннихъ Дѣлъ 1881 г.

„Въ 1876 г. съ Высочайшаго соизволенія были установлены ограничительныя правила относительно употребленія малороссійскаго нарѣчія. Правила эти сообщенныя Господамъ Начальникамъ Губерній циркуляромъ отъ 26 іюня 1876 г. за № 357 заключаютъ въ себѣ три слѣдующія постановленія:

---

[1]) В тій епосї Льоріс-Мелїкова цензура лекшає в цїлій российській імперії. Найбільше відчув се видавничий российський рух у столицях, бо по провінції вело ся по давному. Від лютого 1880 р. до марта 1881 р. нї один орґан у Росиї не був завішений.

digitized by ukrbiblioteka.org

(Тут наводить ся царський указ з 1876 р.)

„Нынѣ Государь Императоръ Высочайше повелѣть соизволилъ:

1) Пунктъ 2-ый правилъ дополнить поясненіемъ, что къ числу изданій, которыя дозволяется печатать на малороссійскомъ нарѣчіи, прибавляются словари, подъ условіемъ печатанія ихъ съ соблюденіемъ общерусскаго правописанія или правописанія, употреблявшаго ся въ Малороссіи не позже XVIII вѣка;

2) Пунктъ 3-ій разъяснить въ томъ смыслѣ, что драматическія пьесы, сцены и куплеты па малороссійскомъ нарѣчіи, дозволенныя къ представленію въ прежнее время драматическою цензурою, а равно и тѣ, которыя зновь будутъ дозволены Главнымъ Управленіемъ по дѣламъ печати, могутъ быть исполняемы на сценѣ съ особаго каждый разъ разрѣшенія Генералъ-Губернаторовъ, а въ мѣстностяхъ не подчиненныхъ Генералъ-Губернаторамъ, съ разрѣшенія Губернаторовъ, и что разрѣшеніе печатанія на малороссійскомъ нарѣчіи текстовъ къ музыкальнымъ нотамъ, при условіи общепринятаго русскаго правописанія, предоставляется Главному Управленію по дѣламъ печати, и

3) Совершенно воспретить устройство спеціально малорускихъ театровъ и формированіе труппъ для исполненія пьесъ и сценъ исключительно на малороссійскомъ нарѣчіи.“

Отже дозволено ще друкувати по українськи словарі, одначе під умовою, що буде задержане „общерусское правописаніе“, або таке, яке уживало ся на Україні не пізнійше, як у XVIII віці! Дозволено заборонені в 1876 р. українські драматичні вистави і концерти, але при кождій такій виставі чи концерті мусить бути рівнорядно з українською песою чи піснею ще й російська, отже утраквізм! До того на таку виставу треба було кождий раз брати дозвіл ґенерал-ґубернатора. Всьо иньше лишало ся по давному.

Від 1880-тих років починаєть ся па Україні трохи живійший літературний рух. До Росиї позволено посилати дві-три українські часописи з Галичини, цензура пропустила декілька популярно-наукових книжочок, навіть декілька українських перекладів, що доси було абсолютно заборонене! Ось що каже про ті часи др. Ів.

digitized by ukrbiblioteka.org

Франко в біоґрафії пок. М. Старицького[1]): „Указ з 1876 р. заборонив українські переклади з чужих мов. Се було наче вимірене прямо проти Старицького, який тоді дав уже пізнати себе як талановитий перекладач Некрасова, Лермонтова, Крилова, Андерзена та сербського народнього епоса! Але Старицький не зложив оружа, навпаки, своїм прикладом показав нестійність та фіктивність того варварського указу і дав землякам доказ, що при відповідних заходах той указ не в одній точці можна обійти, попросту знехтувати. І так він 1881 р. допомагає Кониському видати першу після указу українську літературну збірку „Луна“ і видає свою власну збірку „З давнього зшитку“, де на перекір указови поміщено головно переклади поезій Байрона, Гайного, Міцкевича, Сирокомлї та сербських пісень. В 1882 р. він видає окремою книжкою свій переклад Шекспірового „Гамлета“, а в 1883 р. другий том „З давнього зшитку“, де знов найбільше місця займають переклади на українську мову і то — horrendum! — із російських поетів.“ Одначе, щоб хто не подумав, що цензура в тих часах справдї була така дуже „лїберальна“, що пропустила такі єретичні — по указу — річи, скажу дещо цікавого, що розяснить по части загадку, а заразом буде вірною характеристикою російського чиновництва. „Вам в Галичинї — каже панї Людмила Старицька-Черняхівська[2]) — трудно забагнути навіть, скільки то треба ужити заходів, аби видати яку небудь найменшу українську книжку. Треба вперве переправити ся через найстрашнїйший поріг-Ненаситець — цензуру. На той час після заборони 76 року поріг цей був страшенно неприступний і не можна було-б жаднїй українській книжцї виплисти в ширше море людскости, коли-б... коли-б не лоцмани, які, як відомо, вміють проводити байдаки і через Ненаситець. Цї лоцмани у нас — гроші! І слава Богу, що єсть хоч такі лоцмани, а то не можна було-б уже нїчого і вдїяти... Був такий собі в Київі цензор — назва не має нїчого до річи — коли хто хотїв, аби книжка його була дозволена, то йому треба було замісь закладки покласти у свій зшиток сторубльовий папірець — і справа кінчила ся обопільним задовольненєм.“

---

[1]) Лїт.-Наук. Вістник, Т. XIX, ст. 17.

[1]) Лїт.-Наук. Вістник, 1902, VI, Михайло П. Старицький.

digitized by ukrbiblioteka.org

Одначе навіть такий „вільнодумний напрям“ цензури не трівав довго. Вже 1883 р. почала вона знов лютувати. Кулїшеви заборонено друкувати переклади Шекспірових драм, які з тої причини пролежали в рукописах майже двацять років і аж недавно вийшли в Галичинї. Петрови Нїщинському заборонено друкувати український переклад Гомерової „Одиссеї“, не зважаючи на те, що цензурний закон для перекладів клясичних творів не вимагає попередної цензури. Коли-ж той переклад видано в Галичинї, а видавцї післали відтак зі Львова один надрукований примірник до цензури з просьбою, пустити книжку на російську Україну, то її цензура завернула назад, навіть нерозрізану! Белетристичні твори з житя української інтелїґенції, як уже згадано, безумовно забороняєть ся. Коли М. Кропивницький подав до цензури свої драматичні твори, то йому заборонили одну пєсу за те, що інтелїґенти балакають по українськи. „Нема української інтелїґенції, нема інтелїґентних людий, що балакають по українськи, і тільки такий сепаратист, як Кропивницький, може се вигадувати!“ — сказав цензор забороняючи твір.[1]) Один автор подав до цензури збірки дитячих оповідань по українськи, де, розумієть ся, героями виступали дїти. „Главное Управленіе по дѣламъ печати“ заборонило ту збірку, зробивши таку дописку для місцевого цензора: „Написано, очевидно, для дѣтей; но они должны учить ся по русски: воспретить!“[2]) Тут треба зазначити, що, відповідно до указу з 1876 р., коли український рукопис пішлеть ся до цензури, то цензор переглянувши його посилає ще зі своїми увагами до Петербурга в „Главное Упр. по дѣламъ печати.“ Коли й там обнюхають твір зі всїх боків і переконають ся, що він нїчим не грізний для імперії Романових, тодї вертаєть ся рукопис назад місцевому цензорови, а той підписує дозвіл. На всьо то, коли виконуєть ся точно й без проволоки, треба 4—8 місяців часу, одначе часто було таке, що місцева цензура пустить якийсь твір, а „Главное Управленіе“ його заборонить. Заборонивши рукопис, цензура переважно навіть не повідомляє про те автора, а коли поданий твір дещо свобіднїйший, то його прямо з цензури передаєть ся жандармам.

Коли післано до цензури граматику української мови, написану по московськи, то ту граматику вона заборонила. Коли-ж

---

[1]) Нарід в неволї, ст. 31. [2]) Ibid.

digitized by ukrbiblioteka.org

запитали, за що? — то компетентна особа відповіла отверто: „І які бо ви наївні люди! Хочуть, щоб їм дозволено друкувати граматику тої мови, що мусить не істнїти! Цензор забороняє не те, що забороняє закон, бо такого йому нїхто й не важив би ся подати, а дозволяє не те, що дозволяє закон, бо всьо, що йому подаєть ся, закон дозволяє, але те, що його адмінїстративному розумови забагнеть ся заборонити або дозволити.“[1]) З того виходило таке, що одна й та сама цензура одного року дозволяла якусь книжку, другого року вже її забороняла. Кілька примірів скажуть самі за себе. У „Южнорусскихъ народныхъ сказкахъ“ І. Рудченка 1869 р. надруковано народну казку „Бідний вовк“. Розуміеть ся, в нїй нецензурного не було нічого. І справдї, вона ще раз виходить у Харкові в 1885 р. окремою книжочкою, але вже в 1889 р. цензор вичеркує се невинне народне оповіданє зі збірничка „Казки та оповідання“, виданого 1890 р. в Київі. В тім самім збірнику Рудченка є казка: „Яйце райце“. Як зовсім леґальну її дозволено передрукувати в київськім збірнику „Дїтські піснї, казки й загадки“ в 1876 р.; одначе 1888 р. та казочка вже видалась небезпечною для російської імперії, і цензор заборонив її. За те в 1891 р. вона мабуть уже стратила свою небезпечну вдачу і з цензурного дозволу її знов видрукувано в Київі. В книжочцї В. Чайченка „Під сїльською стріхою“ (Київ, 1886 р.) надруковано оповіданя „Екзамен“, „Без хліба“, „Сестриця Галя“ — а в альманасї „Складка“ (Харків, 1887 р.) його оповіданє „Одна, зовсім одна“. В 1886 р. д. Чайченко післав до цензури збірник своїх оповідань, а між ними були й ті три, висше згадані. Цензура вибрала з загального числа девятьох оповідань тільки два зі середини рукопису і дозволила їх, а всьо иньше, між тим і ті три вже друковані оповіданя, заборонила. Але в 1887 р. вона вже дозволила до друку оповіданє „Одна, зовсім одна“, в 1888 р. оповіданє „Без хліба“, а в 1889 р. „Сестриця Галя“. Та в 1888 р. вона знов не дозволила оповіданє „Одна, зовсім одна“, а так само не дозволила його ще і 1891 р.

Ще гірше було з українським драматичним письменством. „Як звісно — пише Людм. Старицька-Черняхівська[2]) — від 1876 р.

---

[1]) Таке практикувало ся тодї не тільки з одними українськими книжками; були випадки, де провінціяльна цензура забороняла прості передруки з урядового »Правительственнаго Вѣстника«!

[2]) Лїт.-Наук, Вістник. Мих. П. Старицький, 1902, VI, ст. 136.

digitized by ukrbiblioteka.org

аж до останнїх часів (років зо три помічають ся деякі полегкости з боку цензури) цензура заборонювала майже всї речі для сцени (найгірші часи випали між 80 і 90 роками) так, що тільки випадково пропускала деякі пєси". Коли Бораковський задумав видати свої драматичні твори і післав їх до київського цензора, то той, протримавши рукопис цїлий рік, пропустив тільки 4 жарти, а між иньшим заборонив драму „Як долї не має, то й щастє минає". Але відтак у 1886 р. зовсїм уже нїщо не перепиняло катеринославського віце-ґубернатора, що був заразом цензором, дозволити ту драму. Опісля післав Бораковський в одеську цензуру десять драматичних творів і просив, щоб та дозволила видати їх у двох томах, а рівночасно „Марусю Чурай" післав до київської цензури. Ждав півтора року і обі цензури згодили ся на друковане всїх творів, але „Главное Управленіе по дѣламъ печати" пустило тільки одну драму „Як долї не має і т. д.", хоч в 1885 р. те саме „Главное Упр." її заборонило. Але саме тодї не дозволено друкувати жартів, що були вже видрукувані в Київі в 1886 р.

(Конець буде).

Іван Кревецький.

---

digitized by ukrbiblioteka.org

„Не было, нѣтъ и быть не можетъ“!

(Докінчене.)

Не менше щасливою була й українська сцена. „Українська сцена — каже пок. М. Старицький[1]) на першім всеросийськім з'їздї діячів сцени в Москві 1897 р. — поперед усього народня, хоч і стрічає горяче співчутє у всїх верствах суспільности нашої просторої вітчини, терпить без причини та незаслужено й доси від підозрінь та неприхильности адміністрації й цензури і задля того крім загальних причин, що підкопують значінє театру у всїй Росії, вона має ще свої окремі болячки та напасти, що дусять її і змагають ся довести до загибелї. Покликана до житя указом його імп. величества царя Олександра III[2]) укр. сцена зараз же другого року по своїм народженю підпала переслїдуваням. Урядові циркулярі почали в обмежаючім та навпачнім дусї толкувати царську волю“.

В остатнїх роках виявила цензура нетаєне намаганє знищити зовсїм українську драму. „В р. 1889 цензура почала заборонювати вистави не лише драм із житя інтелїґенції, але і з купецького, а далї й з міщанського побуту, коли тільки в них фіґурував сурдут. Не досить дого: штуки вперед дозволені були усунені з репертуару розпорядженєм цензури (прим. Кропивницького „Доки сонце зійде“ і „Глитай“). Слїдом за сим почали безумовно заборонювати до вистави драми історичні та по-

[1]) Труды перваго съѣзда сценическихъ дѣятелей. Москва 1900. ст. 260.
[2]) Царським указом із 1881 р.

digitized by ukrbiblioteka.org

бутові з минувшини. Менї прим. заборонено „не за напрям анї за зміст“ — як був ласкав вияснити менї особисто давнїйший д. начальник „Управленія по дѣламъ печати“, але виключно за мову драми „Богдан Хмельницький“ і „Розбите серце“, д. Кропивницькому з тої самої причини заборонено „Титарівну“, д. Карому драми „Роман Волох“, „Сербин“, „Що було, те мохом поросло“, д. Кониському драму „Ольга Носачівна“ і комедію „Порвалась нитка“.

„Та рівночасно з сею поголовною забороною декому дозволювано між иньшим і історичні драми і пєси з інтелїґентного житя, але лише такі, яких нїхто не важив ся виставити на сценї. А висше названим авторам заборонювано навіть і побутові драми, скоро лише вони були написані на мотиви яких будь чи то російських чи заграничних творів, або коли мали хоч тїнь лїтературної стійности. Такими самовільними й нїчим не оправданими утисками стїснено горізонт українського письменства до хутора, до хати, ба і в нїй іще не позволено йому живописувати громадських боків народнього житя, а допущено лише малювати любовні та родинні радощі та гризоти. Наслїдком сього репертуар укр. сцени зробив ся одностайним та нудним, тай сама вона засуджена па голодову смерть.“

Щоб таки не допустити до тої голодової смерти, дехто з Українців ухопив ся дивних, тільки хиба в Росії можливих способів. Вони не то що осьмішують російську цензуру, але показують те брутальне трактованє українського письменства в Росії. От що каже про те д. Л. Старицька-Черняхівська[1]): „Тяжкий скрут і неможлива боротьба з цензурою доводили до того, що письменники одшукували серед „списковъ безусловно разрѣшенныхъ въ представленію пьесъ“ які небудь старі пєси і під тими заголовками виставляли свої пєси, звичайно підігнавши їх трохи хоч до дієвих людий одшуканої дозволеної пєси. Памятаю, була одшукана якась „малороссійская драма въ V. дѣйствіяхъ“ „Васыль и Галя“, соч. Бондаренка. Од сієї драми лишилась тільки одна картка з реєстром дієвих осіб, більше нїчого. Що се була за драма, який се був невідомий нікому автор її — нїхто не знав, але драма була „безусловно разрѣшена къ представленію“ і тим то зробила велику послугу. Кільки заборонених драм пе-

[1]) Лїт.-Наук. Вістник, М. П. Старицький, 1902, VI, ст. 137.

digitized by ukrbiblioteka.org

Православно... So. Bound Brook, N. J.

рейшло все під сією назвою „Василь і Галя“! Звичайно, цензура заборонює пєсу. Що робити? Так і залишити її на віки? Шкода. Хиба охрестити героя Василем, а героїню Галею тай пустити, поклавшись на ласку божу (ми ще додамо — тай на дурноту цензури! *Кр.*) в сьвіт нового „Василя та Галю“ — Бондаренка. Тепер уже більша частина тих пєс, що колись заборонювались, дозволена цензурою і вони йдуть під своїми заголовками, але в деяких усе таки лишились назви Василь та Галя — тим то мабуть серед укр. репертуару такі розповсюджені сї два ймення.“

Ми вже згадували про те, що український переклад сьв. Письма в Росії абсолютно заборонений. В 1881 р. подав проф. др. Іван Пулюй з Праги прошенє до „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“, щоб дозволено на Україні український переклад „Нового Завіта“, та „Главное управленіе“ узнало те прошенє „не подлежащимъ удовлетворенію“. Та се було при кінці XIX віку. Коли-ж настав повий, XX вік, дехто був на стільки наївним, що надіяв ся на те, що вже хоч тепер український переклад перейде. Та грубо помилив ся!

До таких „наївних“ належить російська імператорська Академія Наук у Петербурзї. Діставши в свої руки папери пок. Морачевського і між иньшим прегарний український, щиронародній переклад євангелій, Академія Наук перед Різдвом 1900 р. на внесенє академіка Корша, піддержане секретарем II відділу академіком Шахматовим, захотіла видрукувати той переклад і війшла в зносини з Синодом, зглядно з петербурським митрополітом. Та митрополіт рішучо спротивив ся надрукованю того перекладу євангелій, хоч Академія мала на оці чисто фільольоґічну мету. Причини сього спротивленя митрополіт не захотів подати, але приватно академіки знають, що тут добачено „польську інтриґу“. Отже — risum teneatis amici — імператорська Академія Наук у Петербурзї — гнїздо польської інтриґи!!!

Та не зважаючи на те, проф. др. Пулюй рішив ся в двацять один рік по своїм першім прошеню, а в три роки по такім самім прошеню петербурської Академії Наук, ще раз попробувати просити „Главное Управленіе“, щоб дозволило ввозити до Росиї вже надрукований у Відні цїлий український переклад сьв. Письма. І от 20 січня 1904 р. висилає він іще раз горяче прошенє до Петербурга, щоб хоч тепер не відмовлено тій конечній по-

digitized by ukrbiblioteka.org

требі українських мас. Крім того вислала ще пані Кулїшева друге прошенє до самої цариці, щоб та допомогла своїм впливом українському народови дістати той дозвіл для привозу сьв. Письма в Росію. І хоч іще в 1893 р. Чернигівська ґуберніяльна управа писала про потребу укр. перекладу сьв. Письма до Петербурга, „що доступ до такої великої всесьвітної книги, як евангеліє, повинен улекшувати ся всїми засобами“, і хоч саме российське правительство, як донесла в 1900 р. ґазета „Казбек“, призначило 1500 руб. на виданє евангелія на осетинській мові, то все таки не треба бути великим пророком, щоб уже наперед не сказати, що зі всїх тих заходів в останнїх часах не буде нїякої користи, що наші кохані „славянські брати“ знов гримнуть до нас „не подлежитъ удовлетворенію“!

Одначе все таки вважаємо потрібним подати тут дословно прошенє проф. др. Пулюя, як важний історичний документ нашої кривди й лихолїтя під славянським скиптром Романових.

Ось те прошенє:

До „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“ в Петербурзї!

„Переклади сьв. Письма дозволені в российській Імперії на більше як на 36 мовах. Вільно там навіть Монґолам, Туркам і Татарам читати і проповідати слово Боже на своїй мові, вільно й Полякам і таким славянським народам, як Серби, Болгари та Чехи, що жиючи розсїяні по всїй Імперії, становлять тільки малесенький процент российського населеня, не вільно тільки — 25 мілїоновому русько-українському народови, хоч він із московським ще й одновірний!

„Минуло вже 21 років з того часу, як моє прошенє, предложене 1881 року шановному „Управленію по дѣламъ печати“, щоб дозволено на Українї русько-український переклад „Нового Завіта“, було признане „не подлежащимъ удовлетворенію“.

„Не дозволивши той переклад сьв. Письма, зроблено велику кривду і робить ся вона ще й тепер, тому братньому народови, котрий перед 250 роками, визволивши себе і землю руську від гнету Польщі, по добрій і непримушеній волї злучив ся з московською державою, хоч вона, бачна тільки на свою користь та обезпеку, обережно осторонь держалась і руському народови в його тяжкій годинї до помочи не стала. З того часу русько-український нарід нїчим не провинив ся перед царями і российською державою, та не тільки що не провинив ся, сини його клали голови свої за

digitized by ukrbiblioteka.org

царів і проливали кров неповинну. Та хиба-ж мало прислужив ся руський нарід до потуги і слави Росії? За що-ж така тяжка кара і кривда на нього, той царський декрет з 18 мая памятного року 1876, котрим спинено і затамовано всенародню просьвіту і культурне житя на землї руській тай задекретовано рабство духовне і тїлесне?

„Одна правда тай один тільки правосуд повинен бути для всїх народів російської Імперії, як для народу московського, для Монґолів і Татарів, так для Русинів-Українців. Нехай же і на Україні присьвічує слово Боже вбогим людям по хатах їх та приносить їм усї благодаті неба і землї, а тим самим державі, в котрій доля судила їм жити. Нехай і там перейде темна і глуха ніч без туч і громів, нехай настане ясний день, осьвітлений та огрітий сонцем правди і любви до ближнього. Нехай не гине нарід український рабом в темряві духовій; має-ж і він право до культурного житя!

„Того бажає і мусить бажати моє серце і тому предкладаю шановному „Управленію по дѣламъ печати“ сим разом уже цїлий русько-український переклад сьв. Письма старого і нового Завіта, виданий британським і заграничним біблїйним Товариством у Віднї і вповаючи, що у сучасних міродайних верховодів Росії буде розумінє і серце для благородного і великого дїла, прошу дозволеня, щоб можна було розширювати те виданє на Україні.

„Предкладаю се прошенє в надії, що після двацяти років у Росії обставини і люди змінились, та що тепер моє прошенє, — не моє тільки, але й мілїонів русько-українського народу, — не буде даремне.

„Роблю-ж се прошенє одушевляючись думкою, що Україна в XX столїтю дождеть ся знесеня царського декрету з 1876 року, та мавши запоручену повну свободу свого рідного слова, — котре одно тільки може підняти всенародню просьвіту на Україні, а тим воскресить духові сили до культурвого житя, видвигнути нарід з неволї духової і социяльної та забезпечити йому добробит, а державі трівкий спокій і потугу, — забуде всї кривди і мучеництва, через два з половиною столїтя заподїяні йому і його пророкам, благословити-ме за добре дїло царя, миротворця народів російської Імперії.

digitized by ukrbiblioteka.org

„Се прошене роблю з власної волї, а не з ініціятиви „Британського і заграничного біблїйного Товариства“, та роблю його ще й в імени мілїонів українського народу.

Прага, 20 січня 1904.

Проф. др. Пулюй.

Кілька разів цензура дозволяла московським книгарям-спекулянтам, що торгували народними книжками, видавати збірники народнїх українських пісень, хоч дуже попсованих недотепними видавцями; ті самі збірники дозволяла вона й иньшим людям. Але в рр. 1887 і 1889 вона заборонила ті самі пісні, тільки розумнїйше зредаґовані, в двох збірниках „Лїрник“ і „Піснї“. В р. 1894 вона вже дозволила такий збірничок пісень п. з. „Живі струни“, одначе викинула з нього кількадесять пісень, що безлїч разів друкували ся вже по ріжних етноґрафічних збірниках та співанниках. От одна з тих „запрещенныхъ“ пісень, щоб кождий міг бачити на власні очи, як цензура знущає ся над українським словом:

№ 37.

Із за гори буйний вітер віє:
Ой там удівонька пшениченьку сїє.
А посїявши, стала волочити,
А заволочивши та Бога просити:
„Ой, уроди, Боже, та пшениченьку яру,
„На вдовині дїти, та на вдовину славу!“
Іще удівонька до домоньку не дійшла,
Ой кажуть люди: вже пшениця зійшла.
Іще-ж удівонька тай на лаві не сїла,
Ой кажуть люди: вже пшениця поспіла.
Ой пішла вдова та пшениці глядїти:
„Ой, горе менї, що малії дїти!
Дїти, мої дїти, горе менї з вами,
Ой, та що не має старшого над вами!“
„Мати наша, мати, не жури ся нами,
Як повиростаєм, розійдемось самі.
Буде нас, мати, по степах, по долинах,
Буде нас, мамо, по всїх українах.
Будеш ти, мати, як зазуля кувати,
Та нікому тобі буде і пити подати...“

digitized by ukrbiblioteka.org

І що тут є таке, щоб за нього заборонювати ту пісню, то хиба знає один Бог та російська цензура! Хиба за ту безмежну віру в Бога, що скрізь пробиваєть ся в пісні!

З початку р. 1894 подано до цензури два рукописи: „Крынычка“ — оповіданя та вірші всяких авторів, уже друковані та дозволені цензурою попереду — та „Зернятка“ — оповіданя та вірші П. З. Р—ої. Того року київський цензор їх заборонив. Автор післав йому жалобу на заборону. Більш як рік не було ніякої відповіди і тоді вкінці р. 1895 запитано, що стало ся з рукописами. Цензура відповіла, що рукописи на ново переглядають ся. Аж року 1896, отже аж за два роки, дозволено обидва рукописи, але страшно покалічені. З „Зерняток“ викинено оповіданя „Чорноморці у неволі“, „Як чоловік конем був“ та „Пугач“ — всї друковані з дозволу російської цензури вже давнїйше (перше окремо, друге в № 2 „Складки“, третє в книжцї „Як треба жити“, Москва, 1894) і відтак, після заборони (див. №№ 11 та 16 „Видання Б. Грінченка“). В „Криничцї“ заборонено прим. такі слова Т. Шевченка:

Не завидуй!

Не завидуй багатому: багатий не має
Нї приязни, нї любови, — він все те наймає;
Не завидуй могучому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він кровю та сльозами виллє на забаву!...

Всї слова розстріленими буквами цензор попідчеркав — знак, що їх забороняє. Крім того при кінцї тої моралїзуючої поеми цензор дописав такі слова: „Мысли для народа едва-ли назидательныя.“ Викинено зовсїм Е. Гребінки „Цап“ (примітка цензора: „Переводъ изъ Крылова“!), Зїньківського „Мишачі пригоди з котом“, Е. Гребінки „Ячмінь“ (цензор повикидав оті розстрілені слова:

А деякі зівсїм схилили ся у низ,
Мов неписьменні ми перед великим паном,
і т. д.

Батько: Отті прямії колоски
Зівсїм пустїсенькі, ростуть на ниві даром;
Котрі-ж поклякнули, — то Божа благодать,
Їх гне зерно, вони нас мусять годувать..)

digitized by ukrbiblioteka.org

При дальших віршах чи оповіданях цензор проявляє то талан великого критика, то знавця літератури, то знов знавця народньої психольоґії, фільософії і чого хто хоче.

При звісній невинній байці Е. Гребінки „Сонце та хмари“ цензор дописав: „Аллегорія, могущая вызвать различныя толкованія“, при А. Метлинського „Вязонько“ цензор дописав: „Въ послѣдней строфѣ политическій намекъ“. Той політичний „натяк“ містить ся в тім, що з бересту опадає передчасно листє, бо йому жаль, що росте на чужині. Слово „на чужині“ цензура підчеркнула! При поезійці О. Федьковича „Брат та Сестра“ дописано: „Галиція и Малороссія“, хоч там зовсім нема ніякої алеґорії. При вірші Т. Зіньківського „Спілка“ дописано: „призывъ къ единенію“, при оповіданю „На чатах“ — „содержанія патріотическаго“, при байці Артемовського-Гулака „Пан та собака“ — „Аллегорія на жестокость и несправедливость пановъ, проводящихъ ночи въ развратѣ и игрѣ“ (між ин. заборонено оту стрічку: „...ходім, Рябко, лиш з хати: Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти!“), при байці Зіньківського „Брехня“ — примітка цензора: „Крыловъ“, так само при Боровиковського „Вовк та вівчарі“; з оповіданя Марка Вовчка „Ведмідь“ викинено оті слова: „Вибачайте, та бувайте здорові, та дай Боже нам, вам і мені, таку сестричку Меласю, щоб боронила, та визволяла від усякого страшного ведмедя нас, — і т. д.; при віршику Білиловського „З чужини“ (з Альпів) дописка: „патріотическое“, а до слів у останнім куплеті „висока могила“ дописка цензора: „Шевченка“; при байці Е. Гребінки „Верша та болото“ — „Аллегорія довольно двусмысленная“; при його байці „Будяк та коноплиночка“ по останній стрічці: „Та цур йому! боюсь, розсерджу комісара“ — приписано: „Тутъ быть можетъ намекъ и повыше комиссара“; при Артемовського-Гулака „Рибка“ — „Политическій намекъ“ і т. д. і т. д.

В 1896 р. Б. Грінченко подав до цензури переклад Шілєрової траґедії „Марія Стюарт“. Одеський цензор відписав, що друкувати переклад заборонено. Перекладчик пожалував ся в „Главное Управленіе по дѣламъ печати“. Воно відповіло, що рукопис заборонено „въ виду особыхъ инструкцій, преподанныхъ цензурнымъ учрежденіямъ согласно ст. 113 Устава о цензурѣ и печати“. В тім 113 параграфі сказано дословно ось що: „При цензурованіи статей, касающихся частей: военной, судебной,

digitized by ukrbiblioteka.org

финансовой и предметовъ вѣдомства Министерства внутренныхъ дѣлъ, цензоры обязаны руководствоваться особо изданными наставленіями", то-б то той параґраф відносить ся до статей про справи належні до згаданих російських міністерств. Перекладчик пожалував ся на заборону міністрови внутрішних справ, мотивуючи своє прошенє тим, що драма не статя, XVI вік, в якім відбувають ся події в траґедії, не XIX, і анї М. Стюарт, анї анґлійська королева Єлисавета під кождим зглядом ніяк не могли належати до справ згаданих російських міністерств; в кінці Шілєрів твір дозволений у Росії і в ориґіналї і в перекладах. Міністер відповів (р. 1897), що вдоволити прошеню, щоб скасувати заборону, не можна „въ виду несоотвѣтствія его съ дѣйствующими по цензурѣ правилами", а якими — нічого не сказав. Тодї перекладчик не дав міністрови за виграну і пожалував ся в Сенат, схарактеризувавши становище української літератури в Росії, де її винято з під публікованого закона і віддано під догляд невідомим нікому циркулярам. Відповідь на се не прийшла до нинї!

Крім насилля вживає цензура ще й иньшої методи, щоб знищити українське письменство, а то хитрости. Вона найчастійше забороняє те, що хоч трохи більше талановите і могло-б піднести респект до українського письменства серед загалу, а тим самим настроїти його неприхильно до цензорської диктатури. Противно цензура дуже радо дозволяє всяке літературне сьміте, що не варте торби січки, навіть хоч би їй прийшлось через те зломати цензурні постанови, бо ціль усьвячує способи. Про те можна дозволити й історичну белєтристику, а навіть переклади, хоч то всьо в українськім письменстві річи заборонені.[1]) „От бачите, каже правительство, ми не забороняємо, а хиба-ж ми тому винні, коли самі Українцї не дають нічого, тільки літературне сьміте!"...

Цензура забороняє Українцям називати себе й свій народ своїм іменем, а велить усюди вживати „русскій" — а з великої протекції „южно-русскій" або „малорусскій". Слів „Україна", „український" цензура боїть ся, як чорт сьвяченої води! Коли одного

---

[1]) Пр. цензура дозволила таку нїсенїтницю, як драма »Ятрівка« й иньші того рода тільки на те, щоб викликати сьміх у ворогів української літератури. Розумієть ся, »драми« нїхто не купував і вона була продана в Київі крамарям на папір по 1 коп.

digitized by ukrbiblioteka.org

разу в збірнику „Колоски“ в уступі № 31 цензура ніяк не могла викинути слів „наша Україна“, не попсувавши розуміня, то бодай вичеркнула слово „наша“, щоб та Україна не була „наша“! Так само вичеркує цензура слова „козак“, „Січ“, „Запороже“, „Запорожець“ і т. п. Звісний також найновійший „подвиг“ київської цензури, що вона заборонила назвати київську серію українських видань (як I серія Видавн. Спілки) „українською бібліотекою“. Коли-ж видавці попросили дозволу замісь „Українська бібл.“ назвати „Наша бібліотека“, то й те цензура відкинула, мотивуючи тим, що спільна для кількох книжок назва ніби говорить про якесь періодичне видане. Та причина тому була иньша: цензор запитаний приватно про ту справу, відповів отверто: „Чому конечно „Наша“? Аби лиш не „Ваша“?... В кінці дозволив значити книжки числами. І то ще добре!

Навіть сама мова і правопись ніяк не безпечна перед цензурою. Не знаючи української мови цензори позволяють собі поправляти українські рукописи, або й заборонювати через те, що в них не така українська мова як треба. Збірку віршів талановитого поета В. Самійленка київський цензор заборонив через те, що автор ніби то дозволив собі неольоґізми! Тут хиба вже найбільш комічно; в кут усі українські фільольоґи і письменники перед російським цензором! І се діеть ся тоді, коли в цензурнім законі стоїть параґраф, що просто забороняє цензорови мішати ся до літературного боку в поданих до перегляду творах!

Видавати українську часопись у Росії, як найострійше заборонено. Мають свої часописи Поляки, мають Татари, Вірмени, Грузини, Жиди і ин., а не вільно мати одному українському народови! Коли О. Коваленко подав в 1899 р. проханє дозволити видавати українську часопись у Київі п. з. „Україна“, то одержав від „Главнаго управленія“ відповідь із датою 5 падолиста 1899 р. № 7941, „что ходатайство о разрѣшеніи издавать на малорусскомъ нарѣчіи журналъ „Украина“ признано управляющимъ Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ не подлежащимъ удовлетворенію.“ Те саме зробила цензура з проханем Короненка з Петербурга, дозволити йому видавати в Холмі, люблинської ґубернії, український тижневник для народа, те саме з проханем земського статиста Яворського, видавати в Чернигові сільську-ґосподарську часопись „Ріля“, те саме в останніх часах, бо в 1903 р., з про-

digitized by ukrbiblioteka.org

ханем Е. Чикаленка та М. Левицького, що хотіли видавати ґазету „Селянин“, те саме також з богато иньшими петентами! „Не подлежитъ удовлетворенію“ — і двацять пять міліонів українського народу в Росії не має ні одної своєї часописи!

Приходимо тепер до найновійших часів (1900—1904 р.). Для 1900 р. ми зібрали відомости про подані до цензури **45** українських рукописів і з того мізерного числа цензура заборонила ні більше ні менше, як **22** — значить 49%[1]). Між тими забороненими книжками знаходимо такі „анархістичні“ річи: Потебні „Буквар“(!), Стрижевського „Як живе тіло людське“, Левицького-Нечуя „Микола Джеря“, „Запорожці“, „Повісти й оповідання“ Т. III („Хмари“ — вже перед тим дозволені російською цензурою і друковані в Київі 1874 р.!), Шевченка „Княжна“ і окреме виданє „Неофітів“, Комарова „Сьвяті Кирило і Методій“, Куліша „Чого стоїть Шевченко як поет народній?“ (так само друковане вже давнійше в петербурській „Основі“) і ин. Про одну хиба уступку цензури в тім році можна згадати, а то про допущенє українських пєс до народних театрів. Доси українська пєса не дозволяла ся для народу, аж в 1900 р. оповістив „Правительственный Вѣстникъ“ ч. 286 реєстр українських пєс „одобренныхъ къ представленіямъ народныхъ театровъ“ по день 1 падолиста 1899 р., між якими є справді декілька цінних і гарних.

В дальших роках заборонила цензура між ин. ось які книжки: Маріупольця „Як живе тіло людське“ (популярна фізіольоґія — четвертий раз у цензурі з однаковим успіхом!), Мировця „Порадник матерям“, Степовика „Про комах“, Загірньої „Прогори“, Авраменка „Порадник жінкам“, Бондаренка „Про вулькани“, — не згадуючи вже про такі, як Левицького-Нечуя „Перші київські князї“, „Татари і Литва на Україні“, „Унія і Петро Могила“. Так само заборонено в 1902 р. Грінченка „Великий войовник“ (про Олександра Македонського), Черняхівського „Провіспу“, Франка „Лис Микита“ і „До сьвітла“, хоч останнє оповіданє в російськім перекладі зовсім не заборонене! Української книжки „Дещо про сьвіт Божий“ (астрономія) третього виданя цензура не дозволила; але зараз появив ся її російський переклад,

[1]) Літ. Наук. Вістник, хроніка, 1900 р.

digitized by ukrbiblioteka.org

і міністерство просьвіти допустило її в російськім перекладі до бібліотек народних шкіл. Відтак вийшло ще вісім російських видань тої книжки, а український оріґінал цензура ніяк не хоче пустити! Так само „Оповідання про комах“ Степовика, „Наймичка“ Шевченка, „Розмова про небо та землю“ і „Розмова про земні сили“ Іванова, видані в російськім перекладі і допущені в шкільні бібліотеки; але ті самі книжки видані по українськи не тільки що не допускають ся до шкільних бібліотек, але навіть заборонено (з виїмком „Наймички“) на ново передрукувати. Така сама історія вийшла з славнозвісними Чикаленковими „Розмовами про сільське хазяйство“. Сю книжку, як дуже корисну для народу в справі поліпшеня його господарки, похвалила не тільки російська преса, але навіть сам уряд (міністерство рільництва і міністерство просьвіти). Її допущено навіть у сільські читальні і бібліотеки при початкових школах. Вона швидко розійшла ся в 10.000 примірників. Автора просять видати її вдруге, але коли він звернув ся до одеської цензури, тут йому сказали, що „зверху“ заборонено пропускати сю книжку.[1]) Але російський її переклад цензура пустила!

Цікава історія з Грінченковою драмою „Арсен Яворенко“. Її надруковано в повній збірці того автора п. з. „Драми й комедиї“ — отже цензура дозволила. Б. Грінченко хоче виставити її на сцені, а на те треба дозволу ще одної цензури — драматичної. Посилає він туди свою драматичну збірку. З цілої збірки тільки „Арсен Яворенко“ не був дозволений на сцену, бо иньші пєси вже грано з рукописів. Але книжка пролежала в драматичній цензурі цілий рік і треба було великого клопоту, щоб її звідти видерти. „Арсена“ заборонено; відповідно до вимагань цензора автор кілька разів переробляв драму і аж недавно її дозволено до вистав, знищивши цілий третій акт і ще дещо і наказавши змінити заголовок! Тепер зветь ся та драма „На громадській роботі“. Всього була пєса в цензурі мало не два роки.

Заборону довозу до Росії українських заграничних видань (головно галицьких) виконувано в останніх роках острійше, як коли будь перед тим. Вправді указ з 1876 р. заборонив довіз до Росії всяких заграничних українських видань, одначе цен-

---

[1]) Вѣстникъ Европы, 1900, XII. Лист з Полтави.

digitized by ukrbiblioteka.org

зори ріжних міст уважаючи непотрібним або неможливим[1]) для себе придержувати ся указу з 1876 р., пускали ріжними роками галицько-українські ґазети і періодичні виданя. Одного часу йшло без перепон у Росію „Діло“ й „Батьківщина“, що один рік видавала навіть осібний додаток, призначений спеціяльно для Українців у Росії і редаґований комітетом у Київі. Відтак довгі літа йшов „Дзвінок“ і „Зоря“, яка здобула собі була там 400 постійних передплатників. Коло половини девядесятих років „Зорі“ нечайно заборонено приступ до Росії. В 1898 р. починає виходити „Літературно-науковий Вістник“ і з самого початку його без окремого дозволу деякі цензури пускали до Росії. Задля того була редакція дуже обережна в доборі статий, що сяк-так тикали російських справ. Усїх передплатників у Росії добув був „Літ.-Наук. Вістник“ 150. Аж ось у маю 1901 р. завернули жандарми з границї всї числа, вислані до Росії, без поданя яких будь причин. Від того часу „Літ.-Наук. Вістник“ у Росії річ абсолютно заборонена, як і всї иньші галицькі періодичні й неперіодичні виданя, не виключаючи „Математичних“ і „Лїкарських“ збірників, видаваних природописною секцією Наук. тов. ім. Шевченка. За те москвофільські виданя йдуть усї без перешкоди.

В 1903 р. російське правительство позволило підчас сьвята відслоненя памятника Котляревського в Полтаві галицьким гостям промовляти публично по українськи (що за велика ласка!), хоч російським Українцям і того не було вільно. Підчас Лисенкового сьвята в Київі позволило вже й їм говорити рідною мовою. З тої причини „Діло“ виписало передну статю п. з. „Горі імієм серця!“, що ось російське правительство починає вже робити Українцям уступки, починає змінювати свою дотеперішню полїтику супроти України. На доказ „Діло“ вказує на „Кіевскую Старину“, яка тепер чим

---

[1]) »Неможливим« власне для того, каже др. Ів. Франко, що буквально заборони указу з 1876 р. ніколи не виконувано супроти галицьких москвофільських видань, хоч ті ніколи доси (з виїмкою недовговічного »Живаго Слова« а в останнїх часах »Живой Мысли«), не були видавані чисто-московською мовою; значить, цензор маючи перед собою з одного боку указ з 1876 р., а з другого боку ряд галицьких видань, постійно ввожених до Росії і відмінних від російських і правописом і всїми формами виданя та редаґованя, не міг удержати юридично точної межі, які виданя, з виключенєм формальних причин мови і правописи, треба забороняти, а які пускати. Але в останнїх часах знайшли ся в Галичинї добровільні »інформатори« російської цензури.

digitized by ukrbiblioteka.org

раз більше прибирає український характер, а також на деякі иньші дрібні факти (пр. цензура перепустила в останнїх часах декілька менших українських перекладів, до тепер у Росії абсолютно заборонених). На всьо те влучно відповів у своїм часї д. В. Пачовський в „Руслані“; ми тільки скажемо від себе, що воно взагалї річ приємна, вмовити в себе переконанє про добрі наміри російського правительства, одначе дійсної користи з того нема ніякої. Цензура в 1903—1904 рр. зовсїм така сама, як і попереду, то-б то забороняє: а) всї книжки релїґійного змісту, б) всї переклади, в) всї наукові, науково-популярні та публїцистичні річи. Коли що проскочило з перекладів (пр. троха Гайного), то се стало ся тільки випадком, через недогляд цензора; так само коли проскочила яка популярно-наукова річ, то хиба під претекстом, що се белетристика; передмови Б. Грінченка до „Оповідань“ Г. Барвінок та до „Дубового Листя“ пустила цензура тільки з особистої ласки колишнього начальника цензури кн. Шаховського до панї Кулїшевої. Так само коли часом проскочить московською мовою яка вільнїйша звістка про українське письменство, то се випадок і виїмок. От напр. у „Кіевской Старинѣ“ надруковано недавно статю д. С. Єфремова про полтавське сьвято п. з. „Праздникъ украинской интеллегенціи“, яка неодного здивувала своїм тоном і симпатіями, але цензор, що дозволив ту статю і ще одну в часописї „Югозападная Недѣля“, мусїв за те покинути вже свою посаду. А от уже статю того д. С. Єфремова про Івана Франка (Кіевская Старина, 1904, II—III) п. з. „Ноэтъ контрастовъ“ цензор страшенно покалїчив і заборонив видати **окремі відбитки!** Так само в останнїх часах заборонено д. Грінченкови видати „Соняшний промінь“, хоч він повикидав із нього всьо, що могло здавати ся нецензурним, відтак „Непокірний“, хоч він уже раз і то дуже недавно був друкований у „Віку“ так само з першого тому оповідань Коцюбинського цензор знищив немилосерно „Хо“, що так само було вже друковане в „Віку“, дальше частину „Дорогою цїною“, друковану вже в 1903 р. в „Кіевской Старинѣ“. В останнїх часах доносять знов з Росії, що цензура заборонила збірку новель В. Стефаника, що вийшла недавно у Львові в польськім перекладї. І так воно йде in infinitum!

Гадаємо, що фактів, потверджуючих виїмковий стан українського письменства в Росиї, буде досить. Кождий бачить вар-

digitized by ukrbiblioteka.org

варство російського правительства, що конечно хоче вважати себе культурним. Воно-ж має навіть міністерство „просьвіти“!

Але наша ціль инакша. Нині, коли майже ціла Европа, а специяльно Славяни, так дуже одушевляють ся російським правительством, нам треба ознайомляти їх, хто саме та „европейська“ держава, що має свою гідну товаришку в порохнавій Туреччині. Крім того пора вже раз серіозно подумати над тим, яким способом присилувати царське правительство до того, щоб воно мусіло позносити всякі заборони, що тикають українського письменства в Росиї. В нас до недавних часів мало хто й знав про ті страшні переслідуваня українського письменства в Росії і тільки в останні часи заговорило ся про те дещо більше. Але, на жаль, тільки „заговорило ся!“ А які наслідки вийшли-б із того, коли-б російське правительство знесло оба ганьблячі укази з 1863 і 1876 рр.! На Україні український видавничий рух зріс би до небувалих розмірів, яких нині й предвидіти годі; не 89 книжок на рік (як було в 1903 р.) виходило би для двацять пятьох міліонів народу, а сотки, тисячі. А що значить національне письменство, сього мабуть не треба доказувати галицьким Русинам. Так само повстала-б на Україні своя українська преса, могуча, хоч у кліщах загальної цензури. Рівночасно витворювала ся-б українська наука, якої тепер у Росії зовсім нема. А яке значінє мало-б усе те для австрийських Русинів, про се не треба богато говорити. Політичне й культурне становище Русинів зовсім змінило ся-б, не говорячи вже про те, що вратувало-б Угорську Русь. Взагалі нині не можна навіть у приближеню обчислити тих наслідків, які мало-б для нас скасованє заборони українського письменства в Росії.

А що у нас дотепер зробило ся, щоб усунути ті нечувані ніде инде варварські царські укази? До останніх днів майже нічого! „Коли-б з 1863 р., казав колись М. Драгоманов[1]), як були видумані специяльні заборони української літератури, кожний Українець, котрий на те обурюєть ся, написав по українському хоч по одній безцензурній кореспонденції або брошурі в вільному европейському напрямкови, то справа нашої національности виглядала-б инакше.“ Але, на жаль, так не було, і крім згаданої статі в „Правді“ в 1876 р., протесту Драгоманова на літературнім

---

[1]) Народ, 1895, ч. 5. »Порабощающійся народъ«.

digitized by ukrbiblioteka.org

конґресї в Парижі в 1878 р.[1]) та такого самого протесту Драгоманова і д. Павлика на лїтературнім конґресї у Віднї в 1881 р.[2]), аж до найновійших часів нїхто про те нїчого не згадував. Аж в 1895 р. появила ся маленька брошура по українськи і російськи п. з. „Нарід в неволї“ („Порабощаемый народъ“), відтак в 1898 р. в „С.-Петербургскихъ Вѣдомостяхъ“ ч. 297 передня статя п. з. „За чѣмъ?“, а вже в найновійших часах статя д. Вол. Гнатюка в журналї „Slovanský Přehled“ (1902, 3—4) п. з. „Ruska censura a ukrajinský jazyk“ та декілька статий д. Р. Сембратовича в віденській „Ruthenische Revue“ (пр. в ч. 10 з 1904 п. з. „Des Zarentums grösstes Kulturwerk“) та д. М. Лозинського (пр. в „Deutsche Worte“ 1903, XI. п. з. „Die ruthenische Universitätsfrage“, в „Реалистъ“-ї 1904, IV, лист і ин.).

Досить частих суплїк неб. Кониського і иньших українських письменників до російського правительства, а навіть до царя, тут не згадую. І ось ті частїйші в останнї часи згадки про страшний гнет українського письменства в Росії відбили ся вже в західній Европі. Нр. французький посол Ґустав Ґіббард, що є рівночасно членом міжпародньої мирової лїґи і видавником часописї „La Justice Internationale“, заявив, що задумує піднести в справі гнету українського письменства в Росії протест в гааґськім розʼємнім трибуналї, який повинен берегти права усїх народів. Так само забрав голос у тій справі данський письменник Ю. Брандес, поміщуючи в кількох шведських та данських часописях статї про заборону українського письменства в Росії. Але всьо то не вистарчає. Нам треба постарати ся ще видати інформацийні брошури про ту справу на кількох важнїйших европейських мовах, передівсїм на нїмецькій, французькій і анґлїйській. Американські Русини могли-б тій справі богато помогти. Дарма, що зачіплювано ту справу в австрійськім парлятентї тай остро осужувано в австрійсько-угорських делеґаціях. Може з часом таки з в е р н е с я у в а г у російського правительства на те, що його варварством з а й м а ю т ь с я з а г р а н и ц е ю царської імперії і що справи вже не дасть ся задавити. Рівночасно треба поінформувати про ті варварські укази наші найширші на-

---

[1]) La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrés littéraire de Paris (1878) par Michel Dragomanow. Genéve 1878.

[2]) Вольное Слово, 1881, ч. 9.

digitized by ukrbiblioteka.org

родні маси на вічах і зборах, а се знов зверне увагу російського правительства на те, що ворожий для нього настрій надграничного населеня не зовсім може лежати в його інтересі. До того ще зовсім певно захитаєть ся тим не мало москвофільство в Галичині. І богатьома ще иньшими способами можна би повести ту акцію проти царських указів за границями Росії. Але се буде тільки, так сказати-б, теоретична боротьба з російською цензурою. Вона, коли-б мала обмежити ся тільки до жалю й нарікань, певне не принесе пожаданого успіху. „Соловья баснями не кормятъ!“ можна би сказати про українське письменство в Росії, коли-б поміч йому була тільки теоретична. Нам треба вхопитись побіч тих способів ще й иньших, які без найменшого сумніву доведуть до успіху. Такий спосіб подав уже був М. Драгоманов десять років тому назад.[1]) „Нічого не подавати в цензуру російську, а закласти в Галичині редакцію, вільну од цензури царської і народовецької (натяк на добровільну „громадську цензуру“, що не менше царської давила вільне слово в Галичині в вісімдесятих роках) тай плодити там живу й інтересну літературу: „пуля виноватаго найдетъ“, і через 5—10 років такого поступуваня сам царський уряд попросить пардону і зніме по крайній мірі спеціяльну цензуру з української печати.“ Те саме думаємо й ми, тільки не годимо ся з тим, щоб „нічого не подавати в цензуру російську“. Леґальною дорогою розвивати українську літературу в Росії, як до тепер, але більшу вагу звернути на заграницю, а видані тут книжки цілими купами перевозити контрабандою на Україну. Справа не легка, але не неможлива; без жертв, правда, не обійдеть ся, але в якій боротьбі не падуть жертви? А що такий спосіб доведе в короткім часі до певного успіху, на се дають доказ російські Литовці, яких там тільки 2 міл. Коли правительство заборонило вживати в литовських виданях привичну латинку, а накинуло гражданку, тоді російські Литовці звернули ся за границю, до Німеччини, де їх живе тільки 600 тисяч, і там стали видавати свої книжки, відтак контрабандою ввозили їх до Росії і розкидали поміж народ. Правительство зразу бороло ся з тими заходами, але в боротьбі мусіло уступити перед рішучим, консеквентним народом.

---

[1]) Народ, 1895, ч.

digitized by ukrbiblioteka.org

Правительство зрозуміло, що далеко кориснійше для нього не зупиняти розвою литовського письменства в самій Росії під контролею царської цензури, як дивити ся безрадно на кольпортоване заграничних, нецензурних видань. І ось дня 9 мая 1904 р. появив ся в урядовім „Виленскомъ Вѣстникѣ“ новий указ, що зовсім вніс попередні. От тут саме Ахилева пята російського правительства! В додаток до того пригадаємо ще слова бар. Медема, що як раз потверджують ту слабу позицию. „Большая часть нашихъ литераторовъ“, остерігає він міністерство просьвіти в 1860 р. перед проєктом надто острих цензурних законів, які тоді задумувало правительство, „станетъ тогда печатать свои сочиненія за границею, и никакія таможенныя и полицейскія мѣры не воспрепятствуютъ провозу этихъ сочиненій въ Россію, въ особенности послѣ открытія желѣзныхъ дорогъ, устраиваемыхъ для соединенія насъ съ государствами запада. Другіе будутъ распространять свои статьи въ рукописяхъ; наконецъ найдутъ ся и такіе, которые устроятъ въ самой Россіи тайныя литографіи и типографіи; они будутъ несравненно опаснѣе и вреднѣе какихъ бы то ни было сочиненій и статей, пропущенныхъ самою снисходительною цензурою.“[1])

І саме на ту позицію треба нам ударити; як, — докладнійше над тим можна ще подумати. А обставини то того дуже пригідні. Галичина граничить із Україною, в ній три міліони українського народа, а граничні стовпи — не страшна річ! А тоді „пуля виноватаго найдетъ“, як казав неб. Драгоманов і за недовгий час ситуація змінить ся до непізнаня. Тільки енерґічно забрати ся до діла, а ніяка людська сила не зможе оперти ся. Досить просьб, досить льояльности, — пора самим за себе подбати! А тепер, після всіх тих російсько-державних „подвигів“ можна вже сьміло сказати за кореспондентом петербурської часописі: „въ Россіи никакой курьезъ, никакое самое удивительное безобразіе меня ужъ не удивитъ!“[2])

Іван Кревецький.

---

[1]) Скабичевскій, Очерки, ст. 491.

[1]) С.-Петербургскія Вѣдомости, 1904, № 135.

digitized by ukrbiblioteka.org